

LESIK MARULIĆEVE JUDITE IZ SUVREMENOGA MOTRIŠTA

Bandić, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:435786>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**LEKSIK MARULIĆEVE *JUDITE* IZ
SUVREMENOGA MOTRIŠTA**

MARIJA BANDIĆ

Split, 2024.

Odsjek za učiteljski studij

Integrirani preddiplomski i diplomski učiteljski studij

LESIK MARULIĆEVE *JUDITE* IZ SUVREMENOGA MOTRIŠTA

Studentica:

Marija Bandić

Mentorica:

doc. dr. sc. Anđela Milinović Hrga

Split, srpanj 2024.

Veliko hvala mojoj mentorici doc. dr. sc. Anđeli Milinović Hrga na nesebičnim savjetima i pomoći prilikom izrade diplomskoga rada. Bila mi je izuzetna čast surađivati s Vama.

Hvala mojoj obitelji, mojim prijateljima i kolegama koji su sa mnom dijelili sretne i one malo manje sretne trenutke moga akademskog putovanja.

Hvala bratu i sestrama na strpljenju, pruženoj podršci i na smijehom ispunjenim danima. Neizmjereno vas volim.

Najveće hvala mojim roditeljima na neprestanom usmjeravanju i svim žrtvama koje su podnijeli da bih danas bila ovdje gdje jesam.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Povijesne okolnosti doseljavanja Hrvata na današnje prostore	2
3. Povijesni razvoj hrvatskoga jezika.....	4
3.1. Jezični razvoj do 16. stoljeća	4
3.1.1. Početci tiskarstva	6
3.2. Hrvatski jezik u 16. stoljeću.....	6
3.2.1. Tiskarstvo u 16. stoljeću	9
3.2.2. Hrvatska književna čakavština 16. stoljeća	10
3.3. Jezični razvoj od 17. do 20. stoljeća i standardizacija hrvatskoga jezika	11
3.3.1. Tiskarstvo od baroka do 20. stoljeća.....	12
3.4. Hrvatski jezik u 20. i 21. stoljeću	13
4. O životu i djelu Marka Marulića (1450. – 1524.).....	15
4.1. Marulićeva <i>Judita</i>	17
4.2. Jezična obilježja Marulićeve <i>Judite</i>	17
5. Istraživanje leksika Marulićeve <i>Judite</i> iz suvremenoga motrišta	20
5.1. Leksemi koji su zadržali isto značenje.....	21
5.2. Značenjski pomaci	23
5.3. Leksemi koji ne postoje u suvremenom hrvatskom standardu	36
5.4. Područna raslojenost leksema	37
5.5. Rasprava.....	38
6. Zaključak.....	40
Literatura.....	41
Sažetak	43
Abstract.....	44

1. Uvod

„Hrvatski književni jezik vrlo je izrazit primjer jezičnoga standarda što ulazi u osobito složene povijesne, društvene i kulturno-vrijednosne odnose.“ (Vince, 1990: 2)

Tako se složeni povijesni razvoj hrvatskoga jezika obično dijeli na šest razdoblja, a u ovome je radu naglasak stavljen na 16. stoljeće u kojemu je živio i stvarao književnik Marko Marulić.

Na početku rada istaknuta su važna događanja vezana za povijesne okolnosti razvoja hrvatskoga jezika, književnosti i tiskarstva do standardizacije, a posebna je pozornost pridana hrvatskoj književnoj čakavštini 16. stoljeća koja je svoj procvat doživjela upravo književnim opusom Marka Marulića. Zbog svoga se izuzetnoga književnoga i životnoga rada Marulić smatra ocem hrvatske književnosti.

Tema je rada leksik Marulićeve *Judite*, odnosno usporedba leksema iz *Rječnika Marulićeve Judite* koji je 2001. sastavio Milan Moguš s leksemima zabilježenima u suvremenom *Velikomu rječniku hrvatskoga standardnog jezika* urednice Ljiljane Jojić objavljenom 2015., čime se želi istražiti koje riječi iz Marulićeva vremena i danas žive u suvremenomu hrvatskom jeziku, uočavaju li se kakve promjene i/ili značenjski pomaci te je li u Marulićevu tekstu prisutna tronarječnost.

Također, spomenute su i neke riječi koje nisu zabilježene u korpusu suvremenih hrvatskih rječnika, ali su potvrđene u starijim rječnicima poput Vrančićeva, Kašićeva i Belostenčeva. Budući da je štokavsko narječje postavljeno kao temelj standardu, često se zanemaruju ostala narječja hrvatskoga jezika. Ovim se radom pokušava osvijestiti kako sva ona zajedno čine jedan jezik, a to se najbolje može vidjeti na primjeru Marulićeve *Judite* u kojoj su zabilježene riječi prisutne u svim trima narječjima.

2. Povijesne okolnosti doseljavanja Hrvata na današnje prostore

Na prostor današnje Hrvatske prva slavenska plemena dolaze za vrijeme velike seobe naroda u 6. i 7. stoljeću. Među njima bili su i Hrvati, koji se u izvorima spominju na širem prostoru, no etnički najkoncentriranije i povijesno najčvršće u zaleđu jadranske obale. Postoji nekoliko teorija o dolasku Hrvata poput gotske i iranske, ali također slavenska teorija prema kojoj su Hrvati jedno od slavenskih plemena, koje se na područje između Drave i Jadrana doselilo u 7. stoljeću iz tzv. Velike ili Bijele Hrvatske. Ona se temelji na povijesnom zapisu bizantskoga cara Konstantina VII. Porfirogeneta. On u svome djelu *O upravljanju carstvom* tvrdi da su Hrvati na te prostore došli na poziv bizantskoga cara Heraklija kao njegovi saveznici u borbi protiv divljih Avara. Hrvati su se pokazali kao veoma moćno ratničko pleme jer su protjerali Avare te su tako uspostavili vlastitu državu. Slavensku teoriju potkrjepljuje i poznata legenda o sestrama Tugi i Bugi. U njoj se govori da su Hrvati izvorno Slaveni, koji su na današnje prostore došli u drugoj polovici 7. stoljeća, nakon što su se odvojili od svojih dotadašnjih saveznika Anta. „Na tom pohodu su ih, prema spomenutoj legendi, predvodila petorica braće (plemića): Kluk, Lobel, Kosjenac, Muhlo i Hrvat i dvije sestre Tuga i Buga: *Dojdoše iz priko Babinih gora Hervati najprvo u Dalmaciju i ove sadanje hrvatske i slovinske strane, s mlogim bojemistiravši Abare, ovdise nastaniše. Prid ovim bijaše pet bratje: Kluka, Klobej, Kožočoš, Muklo, Hrvat i dvi sestre: Tuga i Buga. I od njih Dalmacija, koja je od mora do Dunava dosegla, hrvatsko ime prija, i zove se do današnjega dneva. – Upade u turske ruke Peršija; Turci se odvojiše od oblasti rimskih cesara.*” (Lašvanin, 1981: 67 prema Dragić, 2009: 23)

Krajem 8. i početkom 9. stoljeća postaju podložni franačkomu vladaru Karlu I. Velikom te su teritorijalno organizirani u dvije pogranične kneževine – marke¹. Tako je na prostoru današnje primorske (južne) Hrvatske utemeljena kneževina Hrvatska sa središtem u okolici Knina, a na prostoru nizinske (sjeverne) Hrvatske Donjopanonska kneževina (poslije Slavonija) sa središtem u Sisku.

Krajem 9. stoljeća Donjopanonska kneževina potpada pod vlast Mađara, vlast je u južnome dijelu preuzela narodna dinastija Trpimirovića, a njezin uspon započeo je kada je

---

¹ Prema *Velikom rječniku hrvatskoga standardnog jezika marka* je srednjovjekovna franačka i njemačka pogranična vojno-administrativna jedinica pod upravom markgrofa.

Tomislav okrunjen za prvoga hrvatskoga kralja. Svoj je vrhunac ova dinastija doživjela za kraljeva Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira, kada su Hrvatskoj pripojene bizantska Dalmacija i Neretvanska kneževina. Njihovu je vladavinu obilježio kulturni procvat, osobito graditeljstva i kiparstva. (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, dostupno na: <https://www.lzmk.hr/>)

3. Povijesni razvoj hrvatskoga jezika

Povijesni razvoj hrvatskoga jezika obično se dijeli u šest razdoblja, tri standardna i tri predstandardna (Brozović, 1978). Predstandardna razdoblja počinju još od 9. stoljeća, obuhvaćaju srednji vijek, nastanak i razvitak hrvatskih pokrajinskih književnosti i njihovih jezičnih izraza u 16. stoljeću, potom njihov daljnji razvoj i jačanje veza između sjeverozapadnoga i jugoistočnoga kompleksa hrvatskoga područja u 17. i prvoj polovici 18. stoljeća. Od polovice 18. stoljeća počinju standardna razdoblja.

3.1. Jezični razvoj do 16. stoljeća

Iz prvoga, predstandardnoga razdoblja potječu i prvi spomenici hrvatskoga jezika među kojima je Bašćanska ploča kao jedan od najdragocjenijih hrvatskih spomenika, nastao oko 1100. godine. „U njoj je hrvatski narodni jezik toliko prisutan, upravo dominantan, da je bio potreban znalački istraživački napor da se dokaže i pokaže kako je ona proizvod stroge ćirilometodske književne naobrazbe, pisana dakle staroslavenski, ali tako otvorena narodnomu čakavskom govoru da to i nije vidljivo već na prvi pogled. Jezik Bašćanske ploče je nedvojbeno *slovenski*, ali tako otvoren narodnom govoru čakavske dijalekatske boje da takvim tekstom i taj govor ulazi u književnost. Po tome je Bašćanska ploča autentičan spomenik postanka hrvatskoga književnog jezika i s pravom se spominje u tom kontekstu.” (Katičić, 2011: 14)

Dakle, najstariji su hrvatski tekstovi pisani svojevrsnom mješavinom hrvatske inačice crkvenoslavenskoga jezika i arhaične čakavštine te isključivo glagoljicom. Od 12. stoljeća Hrvati razvijaju vlastitu inačicu ćiriličnoga pisma koja se najčešće naziva *bosančicom*, a od 14. stoljeća sve se češće počinju koristiti i *latiničkim* pismom. (<http://ihjj.hr/stranica/o-hrvatskome-jeziku/26/>)

Utjecaj hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika postupno slabi nakon 14. stoljeća, a osobito nakon provale Turaka u 15. stoljeću, kada se na povijesnome hrvatskom prostoru razvijaju pokrajinske pismenosti na pojedinim dijalektima svih triju hrvatskih narječja.

Hrvatska je srednjovjekovna književnost i cjelokupna pisana kultura tropismena, a to znači da su tekstovi pisani glagoljicom, ćirilicom te latinicom. Na hrvatskom tlu glagoljica je poprimila uglate oblike pa se naziva uglatom, za razliku od oble koju zovemo bugarsko-

makedonskom. Udio je glagoljice u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti velik i važan jer se tim pismom piše cijeli srednji vijek te su tekstovi pisani glagoljicom najbrojniji i najopsežniji. Pisanje glagoljicom prvo se razvilo u onim dalmatinskim gradovima koji su bili pod upravom Bizanta, a poslije se proširilo na znatan dio hrvatskoga etničkoga prostora: kvarnerske otoke, Istru, Dalmaciju, Liku, Krbavu, Pokuplje i Pounje. (Bratulić i Damjanović, 2005: 27)

S druge strane, ćirilica jača svoj utjecaj od 12. stoljeća. Hrvatska ćirilica nazivala se različito: *arvacko pismo* i *poljičica*, a u 19. st. *bosančica* i *bosanica*. Njome su pisani tekstovi u mnogim hrvatskim krajevima, posebice u Bosni, u Poljcima (zaleđe Splita) i u Dubrovniku. Bosančica se počinje oblikovati u 12. i 13. stoljeću na kamenim spomenicima, ali i na drugim materijalima, za liturgijske i druge potrebe bosanskih krstjana te za potrebe bosanske i hrvatske diplomatike, potom se od 15. do 18. stoljeća to pismo jako proširilo, a bosanski su ga franjevci upotrebljavali u rukopisima i u tiskanim djelima. (Bratulić i Damjanović, 2005: 30)

Pod utjecajem glagoljice hrvatska je ćirilica razvila poseban grafem kojim se bilježe glasovi *ć* i *đ*. U glagoljaškim sredinama nađeni su spomenici u kojima se glagoljica i ćirilica miješaju. Najstarija je ćirilična isprava na tlu današnje Hrvatske *Povaljska listina* (1250.), s osnovnim tekstom iz 1184., a uz nju veću važnost u povijesti hrvatske kulture imaju i ovi spomenici pisani ćirilicom: *Povaljski prag* (oko 1184.), *Poljički statut* (XV./XVI. st.) te tiskana djela bosanskih franjevaca na ćirilici. (Bratulić i Damjanović, 2005: 30)

Latinica je pak najstarije pismo na prostorima na kojima danas žive Hrvati. Njome se kontinuirano bilježio latinski, a povremeno hrvatski jezik. Najstariji su sačuvani tekstovi pisani latinicom i hrvatskim jezikom iz XIV. stoljeća (*Šibenska molitva* te *Red i zakon*). Međutim, i prije su svećenici na marginama latinskih knjiga, pripremajući se za propovijed ili za kakvu drugu službu, bilježili hrvatske riječi (tzv. glose). Proces kojim smo stigli do današnjega izgleda hrvatske latinice bio je dugotrajan i složen, pa su se neki glasovi (*č, ć, š, ž*) pisali i na dvadesetak načina, najčešće dvoznacima. Na latinično pismo u primorskim krajevima utjecali su talijanski, a u sjevernim krajevima mađarski uzori. Latinica je imala veliku prednost pred glagoljicom u tome što su se njome bilježili i latinski i hrvatski, a naravno još više u tome što su iza nje stali oni koji su imali stvarnu moć u Europi. (Bratulić i Damjanović, 2005: 30)

3.1.1. Počeci tiskarstva

U Europi su Hrvati bili priznati majstori novoga umijeća, a to je tiskanje tekstova, posebice na latinskomu jeziku ali i na hrvatskomu jeziku i glagoljici. Za početke tiskarstva važne su inkunabule, to jest knjige koje su tiskane u najranijem razdoblju nakon otkrića tiskarskoga stroja, od 1445. do 1500., a koje su u hrvatskom slučaju otisnute i na glagoljici i na latinici. Neke su od hrvatskih inkunabula pisanih glagoljicom *Misal po zakonu rimskoga dvora* (1483.) te *Brevijar po zakonu rimskoga dvora* (1491.), a latinicom su pisane inkunabule *Molitvenik* (1490.) i *Oficij* (1490.) (Bratulić i Damjanović, 2005: 37)

O prvim tiskarima koji su tiskali knjige na hrvatskomu jeziku i pismu znamo malo, neka su od poznatih imena Andrija Paltašić, Blaž Baromić, Grgur Senjanin, Silvestar Bedričić, Gašpar Turčić, Urban iz Otočca te Tomas Katridarić, a sam zanat tiskarstva stjecao se u središtu ranoga tiskarstva – Veneciji. (Bratulić i Damjanović, 2005: 38)

Tako je u Paltašićevoj tiskari tiskano četrdesetak knjiga i one spadaju u najljepša i najuspjelija ostvarenja ne samo mletačkoga već i svjetskoga tiskarstva s kraja 15. stoljeća.

Prvi naš pisac koji je tiskom objavio svoje djelo bio je biskup Nikola Modruški koji 1474. izdaje u Rimu posmrtni govor Petru Riariju, kardinalu sv. Siksta. Također, Juraj Šižgorić u Veneciji objavljuje svoju zbirku pjesama koja postaje prva tiskana zbirka pjesama hrvatskoga pjesnika. (Bratulić i Damjanović, 2005: 39)

3.2. Hrvatski jezik u 16. stoljeću

Početak novoga vijeka vezan je uz otkriće Amerike na samome kraju 15. stoljeća, uz proširenje europskoga obzora do kojega je to otkriće dovelo te uz pojavu renesanse, koja se u drugoj polovini 15. stoljeća rascvjetala u Italiji, a potom se u 16. stoljeću proširila po ostaloj Europi (Katičić, 2011: 9). Prema Brozoviću (1978), 16. stoljećem započinje drugo predstandardno razdoblje koje je iznimno važno zbog razvoja novih jezičnih izraza.

U Hrvatskoj je u 16. stoljeću jezični razvoj bio dosta miran unatoč burnim mijenama nastalima zbog silnih ratova i migracija. Turska su razaranja imala velik utjecaj na pomicanje i miješanje pučanstva te su se tako, gotovo odjednom, zajedno našli istodijalektni i raznodijalektni govori koji se prethodno nisu dodirivali, a plod toga bilo je utvrđivanje narječja kakva danas poznajemo: štokavsko, kajkavsko i čakavsko (Moguš, 1993: 51-52). Međutim, čakavsko je narječje gubilo svoj prostor koji je na kraju sveden na uzak primorsko-otočni pojas, istočna a je štokavština postala sociolingvistički dominantna te je tako marginalizirala ostale dijalekte hrvatskoga jezika. „To je dovelo do toga da su čakavština i kajkavština, jezično već izgrađene, jako potisnute prema zapadu i sjeveru, upravo stjerane u kut, a zapadna štokavština prostorno je razbijena, upravo raskomadana, i znatno preslojena istočnom, pri čemu je potpala pod njezin utjecaj, u nekim govorima ostavila samo više ili manje prepoznatljive tragove.” (Katičić, 2011: 11)

Unatoč navedenim neprilikama, hrvatski je jezik u 16. stoljeću doista zakoračio na prag novovjekovlja. Jezik renesansne hrvatske književnosti utemeljen je na jeziku glagoljaša iz razdoblja gotike, što je vrlo jasno vidljivo u djelima hrvatskih autora. Hrvatska je pismenost i književnost bila postojana te su tako nastala čak dva književnojezična kompleksa: jedan na sjeverozapadu, drugi na istoku hrvatskih pokrajina, što ovo razdoblje hrvatske književnosti čini bogatim (Moguš, 1993: 52). Na prijelazu 15. u 16. stoljeće cvjeta ljubavna lirika, a uz nju i ribarske ekloge, komedije, drame te pastirski roman.

Bratulić i Damjanović ističu da se petrarkizam ugradio u sve europske književnosti od 15. stoljeća dalje, pa tako i hrvatsku književnost, čak nešto ranije od mnogih drugih europskih književnosti. Hrvatski petrarkizam preuzeo je od Petrarke temeljna obilježja, ali hrvatsko renesansno pjesništvo nije se zaustavilo samo na petrarkizmu i oponašanju petrarkističkih modela. Napisana su pjesnička djela koja izražavaju osobne poglede na političke, društvene i vjerske prilike. Satira ostaje oštra i kad se odnosi na domaće prilike i na europsko političko i društveno stanje, a od autora se ističe Mavro Vetranović. (2005: 201)

Također, religiozna je problematika na poseban način istaknuta u tom vremenu velikih prijeloma i prijepora. *Zbornik Nikše Ranjine* (1507.) u kojem su popisane pjesme tada najpoznatijih pjesnika, Džore Držića i Šiška Menčetića, sadrži također znatan broj pjesama kojima ne znamo autore ni njihove cjelovite opuse. Usmena živa poezija također je bila snažan izazov. O njoj svjedoče i pjesnici izrazitih humanističkih nadahnuća, kao što je bio Juraj Šižgorić, ali i Petar Hektorović koji je narodne pjesme uklopio u svoje djelo *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (1568.). (Bratulić i Damjanović, 2005: 201)

U sjeverozapadnome kompleksu nastaje prva kajkavska tiskana knjiga – *Decretum* Ivan(uš)a Pergošića – čiji izgrađen jezični izraz svjedoči o postojanju kajkavske pismenosti znatno prije 16. stoljeća (čemu su dokaz i kajkavizmi u glagoljaškim zbornicima iz 14. stoljeća). U 16. stoljeću svoja djela (*Kroniku* i *Postilu*), protkana i nekajkavskim elementima (što je znak da nisu bila zatvorena u uske dijalektne okvire), objavljuje Antun Vramec. Najvažnije djelo koje nastaje u jugoistočnome kompleksu u 16. st. jest petojezični rječnik Fausta Vrančića *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae* (Venecija, 1595). I u tome, u osnovi čakavskome rječniku (kad je riječ o hrvatskoj sastavnici), javljaju se leksemi drugih dvaju hrvatskih narječja. (Frančić, 2010: 30)

Korpus za proučavanje hrvatskoga leksika u 16. stoljeću vrlo je opsežan, a čine ga ponajprije hrvatski pisani opusi ili dijelovi opusa niza poznatih renesansnih književnika. „Otvara ga *Libar Marca Marula Splichianina u chom se vsdarsi Istoria Sfete vdovice Judite v versih haruacchi slosena...*(djelo dočeto 1501., vjerojatno prvi put objavljeno u Mletcima, 1521.), a zaključuje ga *Komedija od Bogdana* (poznatija kao *Hvarkinja*) Martina Benetovića, dočeta po svoj prilici na samu početku 17. stoljeća.” (Samardžija, 2011: 442) Opširnije o jezičnim obilježjima Marulićeve *Judite* govori se u poglavlju 4.2.

Unutar ovih dvaju vremenskih okvira nastala su djela važnih i poznatih hrvatskih pisaca, prevoditelja i leksikografa poput Marka Marulića, Šiška Vlahovića Menčetića, Hanibala Lucića, Mavra Vetranovića, Petra Hektorovića, Mikše Pelegrinovića, Petra Zoranića, Marina Držića, Brne Karnarutića te Fausta Vrančića.

Vrlo je jasno kako je u 16. stoljeću hrvatski jezik zakoračio u novi vijek u vrlo teškim uvjetima i uz doista složene okolnosti te da je izašao iz mirnoga i spontanog tijeka srednjovjekovnih vremena. Ipak, zbog bogatstva književnoga opusa i međusobne komunikacije književnojezičnih kompleksa, otvorio se put prema današnjemu vremenu i standardizaciji.

Ni u XVI. stoljeću nije riješeno pitanje koje će narječje postati temeljem modernoga hrvatskoga jezičnoga standarda: čakavština je imala prednost zbog najbolje književnosti na njoj ostvarene, kajkavski se govorilo u Zagrebu, koji je sve više postajao najvažnijim hrvatskim gradom i središtem hrvatskoga naroda, a štokavštinom je govorila većina Hrvata.

Odluka o izboru narječja za osnovicu standardnoga jezika donijet će se u XVII. stoljeću. (Bratulić i Damjanović, 2005: 207)

3.2.1. Tiskarstvo u 16. stoljeću

Krajem 15. stoljeća u Senju je radila tiskara u kojoj su otisnute dvije hrvatske glagoljične inkunabule, a to su *Senjski misal* i *Spovid općena*. Ta je tiskara nastavila raditi i u 16. stoljeću, a radi do 1508. godine te je u njoj otisnuto još pet naslova: *Naručnik plebanušev* (1507.), *Meštiriê od dobra umrtiê* (1507. ili 1508.), *Tranzit sv. Jerolima* (1508.), *Mirakuli slavne deve Marie* (1508.) i *Senjski korizmenjak* (1508.). Senjska glagoljična tiskara sa svoje dvije inkunabule i pet nabrojanih knjiga iznimno je bitno mjesto hrvatske srednjovjekovne kulture. (Bratulić i Damjanović, 2005: 208)

Knjige pisane glagoljicom i dalje se povremeno tiskaju u Veneciji od kojih su najznačajnije najstarija hrvatska početnica koju najčešće zovemo *Bukvar* (1527.), *Misal Pavla Modrušanina* (1528.) te *Brozićev brevijar* (1561.). Međutim, takve su se knjige tiskale i u Rijeci gdje je modruški biskup Šimun Kožičić Benja, u manje od dvije godine rada, otisnuo šest naslova: *Bukvar/Psaltir* (1530.), *Oficii rimski* (1530.), *Misal hruacki* (1531.), *Knjižice krsta* (1531.), *Knjižice od žitiê rimskih arhierêov i cesarov* (1531.). (Bratulić i Damjanović, 2005: 208)

Sredinom XVI. stoljeća za reformacije u Urachu kraj Tübingena utemeljena je tiskara koja je trebala, ponajprije za Hrvate, ali i za ostale južne Slavene, izdavati knjige koje će širiti evangeličke (protestantske) ideje. Knjige se tiskaju najprije glagoljicom, zatim ćirilicom i konačno latinicom. Knjige tiskane latiničnim slovima prevladavaju, a to znači da je i čitateljstvo latiničnih knjiga bilo brojnije. Među velike pothvate protestantskih tiskara treba ubrojiti glagoljično i ćirilično izdanje Novoga zavjeta pod naslovom *Prvi del Novoga testamenta* (1562.) i *Drugi del Novoga testamenta* (1563.), latinično izdanje *Proroka* (1564.) i golemu enciklopediju Svetoga pisma – *Clavis Scripturae Sacrae (Ključ Svetoga pisma)*. (Bratulić i Damjanović, 2005: 209)

Dakako, središte europskoga tiskarstva – Venecija/Mletci – bilo je i mjesto gdje se tiskalo najviše hrvatskih knjiga od 15. sve do 18. stoljeća.

Hrvatske i latinske knjige Marka Marulića tiskane su u Mletcima, a zatim i knjige drugih hrvatskih pisaca poput Marina Držića, Petra Hektorovića, Hanibala Lucića, Petra

Zoranića, Jurja Barakovića, Brne Karnarutića te Dominka Zlatarića. Hrvatske su se knjige tiskale i u Rimu, Firenzi, Anconi, Pesaru i Loretu. Iako je bilo više pokušaja da se i u Hrvatskoj osnuju tiskare, osim glagoljaške tiskare u Senju (1494. do 1508.) i Rijeci (1530.) te putujuće tiskare Ivana Manlijusa (Nedelišće i Varaždin), sve do kraja 17. stoljeća u Hrvatskoj nije bilo stalne tiskare. (Bratulić i Damjanović, 2005: 210)

U hrvatskim je tiskanima knjigama prevladao standardni tip latiničnoga pisma. Iako su *Skladanja izvarsnih pisan razlicih* Hanibala Lucića (1556.), *Ribanje i ribarsko prigovaranje* Petra Hektorovića (1568.) i Zoranićeve *Planine* (1569.) tiskane tzv. talijanskim pismom (kurzivom, položenim slovima) uobičajenim za beletrističku knjigu, a *Lekcionar Bernardina Splićanina* (1495.) i drugo izdanje *Judite* (1522.) frakturom, koja se najčešće upotrebljavala za nabožne i liturgijske knjige, sve ostale knjige uglavnom su tiskane standardnom humanističkom latinicom, jasnim čitljivim pismom, koje je prevladalo u knjigama i proširilo se na hrvatski prostor. (Bratulić i Damjanović, 2005: 210)

3.2.2. Hrvatska književna čakavština 16. stoljeća

„Književna čakavština 16. stoljeća važna je dionica u razvoju hrvatske jezične kulture ne samo po ostvarenjima koja nam ostaviše renesansni pisci čakavskoga izraza nego i po energiji koja je iz tog stvaranja prenijeta u daljnje tokove izgradnje hrvatskoga naddijalektnoga izražavanja.” (Kapetanović, 2011: 77)

Čakavski hrvatski književni jezik 16. stoljeća razvija se na temeljima koji su postavljeni još u starohrvatskomu razdoblju, ali su se izmijenile društvene i geopolitičke okolnosti na području čakavskoga prostiranja u Dalmaciji zbog, s jedne strane Mletaka, a s druge Turaka. (Kapetanović, 2011: 79)

Zbog krvavih se pohoda stanovništvo iseljavalo pa je njihovim odlaskom čakavština trajno izgubila dio na „vezivnom području između Sjevera i Juga, na središnjem hrvatskom prostoru.” (Kapetanović, 2011: 79)

Književna čakavština 16. stoljeća očuvala je vezu sa starohrvatskom čakavštinom te se kao takva nije gradila iznova od temelja, taj je sustav gotovo identičan dva stoljeća starijemu čakavskomu sustavu oblikovanomu i stabiliziranomu u starohrvatskom razdoblju. (Kapetanović, 2011: 81)

U to je vrijeme u Splitu postojao južnočakavski humanističko-renesansni krug koji je često nazivan *Marulićevim pjesničkim krugom* jer je Marko Marulić bio „najistaknutija književna figura jugoistočnoga kompleksa, koju su spominjali i jezičnostilski nasljedovali gotovo svi pisci od rodnoga mu Splita do Hvara i Zadra.” (Kapetanović, 2011: 84). Osim njegovih djela pisanih čakavštinom, poput *Molitve suprotive Turkom* i *Judite*, iz toga se kruga sačuvalo samo nekoliko čakavskih djela autora Nikule Matulića, Frane Božićevića, Frane Bogavčića, Jerolima Martinčića te Petra Tartaljice. (Kapetanović, 2011: 84)

Koncem 16. stoljeća tiskan je prvi hrvatski (petojezični) rječnik *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* autora Fausta Vrančića. U tom su rječniku u pet stupaca donesene leksičke paralele latinskoga, talijanskoga, njemačkoga, dalmatinskoga (čakavskoga hrvatskoga) i ugarskoga jezika, a čakavska je građa opsežnija nego u dotadašnjim rječnicima. (Kapetanović, 2011: 84)

Iako čakavsko narječje nije osnova današnjega hrvatskoga jezičnoga standarda, ipak je u prošlosti njime pisana bogata književnost, a i danas je čakavski element djelomično prisutan u suvremenomu književnom jeziku. (Vince, 1990)

Prema svim ostvarenjima i ostavštinama, uistinu se može reći kako renesansna književna čakavština ostaje trajno „blagohranište“ (Kapetanović, 2011: 118) hrvatskoga jezika.

3.3. Jezični razvoj od 17. do 20. stoljeća i standardizacija hrvatskoga jezika

Čitavo 17. stoljeće i prva polovica 18. stoljeća čine treće razdoblje u hrvatskoj jezičnoj povijesti. Katolička obnova, postupno povlačenje Turaka iz Slavonije i dijela Dalmacije, zamiranje književnoga rada u dalmatinskim gradovima pod mletačkom upravom – neki su od važnih događaja toga vremena. U prethodnome razdoblju započeta podjela na dva kompleksa nastavlja se hranjena sviješću o jednome jeziku i potrebi njegova ujednačivanja, a ono se moglo ostvariti na dva načina: izborom jednoga narječja kao osnovice toga zajedničkog jezika ili jezičnim zajedništvom temeljenim na elementima svih triju narječja. (Francić, 2010: 32-33)

Sredina 18. stoljeća prijelomno je razdoblje u povijesti hrvatskoga jezika jer se tada počinje oblikovati suvremeni standard. Novoštokavski pismeni jezik (uz postojanje ikavsko-ijekavskoga dvojstva, neujednačene ortografije i sklonidbe) zamjenjuje sve dotadašnje pokrajinske (čakavske i štokavske) jezike, a njegovu su širenju posebice pridonijeli prosvjetiteljski pisci poput Andrije Kačića Miošića i njegova djela *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1756.) te Matije Antuna Relkovića i djela *Satir iliti divji čovik* (1762.). (Frančić, 2010: 33)

Hrvatskim narodnim preporodom u 19. stoljeću započinje drugo standardno razdoblje povijesti hrvatskoga jezika. U tom razdoblju zapadna novoštokavština postaje temeljem općehrvatskoga jezičnoga standarda. Pod utjecajem sjevernih i zapadnih slavenskih jezika uvodi se morfofonološki pravopis, a u grafiju dijakritički znakovi.

Međutim, temelji standardizacije današnjega hrvatskoga jezika uglavnom su učvršćeni krajem 19. stoljeća što označava i početak posljednjega razdoblja standardizacije hrvatskoga jezika.

3.3.1. Tiskarstvo od baroka do 20. stoljeća

Hrvatske su se knjige u baroknome razdoblju tiskale u poznatim europskim tiskarskim središtima poput Venecije, Rima, Beča i Graza, no središte sada postaje i Zagreb.

Neke su od najvažnijih knjiga i tekstova tiskanih u tom razdoblju *Adrijanskoga mora sirena* (1660.) Petra Zrinskoga, *Putni tovaruš* (1661.) Petrove žene Katarine Zrinski, znameniti niz knjiga *Illyricum sacrum* (1751. i dalje) Daniela Farlatija, kao i rječnik Jakova Mikalje *Blago jezika slovinskoga* (1651.). (Bratulić i Damjanović, 2005: 280)

Prva zemaljska tiskara osnovana je u Zagrebu, a u utemeljio ju je i vodio Pavao Ritter Vitezović.

Kao i u 16., tako se i u 17. stoljeću velik dio hrvatskih knjiga tiska u Veneciji, iako je Venecija u 17. i 18. stoljeću nazadovala u tiskarstvu i po broju tiskanih knjiga i po vrsnoći po kojoj su se proizvodi mletačkoga tiskarstva odlikovali u ranijem razdoblju. Svoje su knjige u Veneciji tiskali Tomo Babić, Lovro Šitović, Ignjat Đurđević, Filip Grabovac, Andrija Kačić Miošić i drugi. (Bratulić i Damjanović, 2005: 282)

Međutim, posebice velik i uspješan put prošlo je tiskarstvo i nakladništvo u 19. stoljeću: od nekoliko tiskara koje na početku stoljeća tiskaju vrlo malo hrvatskih knjiga, do situacije koncem stoljeća kad gotovo svaki veći grad ima svoju tiskaru i knjižaru, a više se gotovo i ne tiskaju knjige na tuđim jezicima, nego samo na hrvatskom. Od sredine stoljeća stvarana je i čitalačka publika, koja ima svoje novine, časopise, pisce i biblioteke, a gotovo da nema kuće u kojoj se ljudi ne druže s knjigom. Knjiga je bila vrlo cijenjena kao glasnik novih spoznaja, ali još i više – kao glas pobjede nad neznanjem, zapostavljenosti i nejednakošću. (Bratulić i Damjanović, 2005: 282)

3.4. Hrvatski jezik u 20. i 21. stoljeću

U posljednjem je razdoblju razvoja hrvatskoga standardnog jezika važna 1967. godina kada je donesena *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga jezika*. To je prosvjedno-programatski tekst o neravnopravnosti hrvatskoga književnoga jezika, pripremljen u krugovima hrvatskih jezikoslovaca i književnika dviju nacionalnih institucija – Matice hrvatske i Društva književnika Hrvatske. *Deklaracija* polazi od stava da načelo nacionalnog suvereniteta i potpune ravnopravnosti jugoslavenskih naroda obuhvaća i pravo svakog od tih naroda da čuva sve atribute nacionalnog postojanja i da razvija ne samo privrednu nego i kulturnu djelatnost. (<http://ihj.hr/stranica/o-hrvatskome-jeziku/26/>)

Ovako složenom i često raspravljanom hrvatskom jezičnom problematikom bavio se i Dalibor Brozović, istaknuti hrvatski jezikoslovac i dijalektolog. Godine 1971. pod naslovom *Deset teza o hrvatskome jeziku* održao je uvodno predavanje koje je poslije prvi put objavljeno kao znanstveni rad u knjizi *Susreti 6. Zbornik radova sa susreta hrvatskih studenata u tuđini (1981 – 1986)*.

O jeziku autor Brozović kaže ovako: „Često se kaže da je upravo po jeziku čovjek čovjekom. Jezikom izričemo sve svoje misli i osjećaje, jezik nam je prenio znanja i dostignuća naših predaka, u jeziku će nas naslijediti naši potomci. Jezik je najdragocjenija tekovina čovječanstva, ali kako je čovječanstvo u stvarnosti mozaik naroda s vlastitim povijestima i kulturama, tako je i ljudski jezik predstavljen u stvarnosti mozaikom narodnih jezika. Zato je svakomu narodu njegov jezik svetinja.” (Brozović, 1986: 277)

Brozović (1986) tako smatra da hrvatskim jezikom zovemo sve jezične pojavne oblike kojima se služi hrvatski narod, pa tako razlikujemo hrvatske dijalekte s mnoštvom svojim mjesnih govora kojima u raznim krajevima govore Hrvati te hrvatski standardni jezik kojim se služe u javnome životu, školstvu, novinarstvu, upravi i znanosti. Također postoje i interdijalekti, žargoni i razne pojave hrvatskoga razgovornog jezika, a svi ti pojavni oblici zajedno sačinjavaju hrvatski jezik.

„Svoje stručno i znanstveno nazivlje, svoj intelektualni rječnik i višu, složenu sintaksu, svoje pismo i pravopis, svoju modernu frazeologiju, svoje jezične navike, normativne procese i idejne sadržaje – dakle cijelu svoju nadgradnju – hrvatski je standardni jezik stjecao i razvijao prije svega u sredozemnim i srednjoeuropskim okvirima, slijedeći iste one puteve kojima su išli prvenstveno talijanski, njemački i češki jezik, i usvajajući zajedno s njima i na sličan način općeeuropsko latinsko i antičkogrčko jezično naslijeđe.“ (Brozović, 1986: 281)

Brozović (1986) također smatra da je hrvatski standardni jezik svoju civilizacijsko-jezičnu nadogradnju razvijao samostalnim putovima i na vlastiti način stavljajući poseban naglasak na njegovo stručno i znanstveno nazivlje, intelektualni rječnik, sintaksu, pismo i pravopis te modernu frazeologiju razvijajući se u sredozemnim i srednjoeuropskim okvirima.

Hrvatski je, dakle, jezik plod neprekinutoga razvojnog tijeka od prvih glagoljskih spomenika do danas te je kao takav otvoren prema svim dijalektima. Kroz povijest Hrvate je, osim jezika, u zajedništvu držala velika količina napisanih tekstova, književnih, pjesničkih, proznih, beletrističkih i bogoštovnih, koji su bili zajednički cijelom narodu. Hrvati su tako kroz stoljeća stvorili bogatu književnost: u srednjem vijeku na svim trima našim jezicima i pismima, u humanizmu i renesansi na latinskom i na hrvatskom, pretežno na latinici, u baroku i prosvjetiteljstvu na hrvatskom i latinskom, na latinici i ćirilici (bosančici), a zatim cijelu bogatu književnost koja je i danas živa, ne samo u školskim čitankama, u razdoblju romantizma, realizma, moderne – sve do naših dana. (Bratulić, 2011: 14)

4. O životu i djelu Marka Marulića (1450. – 1524.)

Marko Marulić znameniti je hrvatski književnik rođen 18. kolovoza 1450. u uglednoj plemićkoj obitelji. Pohađao je splitsku humanističku školu te potaknut lektinom Ovidijevih *Metamorfoza*, piše niz distiha o mitskim likovima, također latinsku pjesmu *Epitaf Jurja i Perine*. Dakle, vidljivo je kako se Marulić jako mlad počeo baviti pisanjem.

Po nekim nagađanjima, od 1468. do 1474. Marulić je boravio izvan Splita radi studija. Pomišljalo se da je studirao pravo u Padovi, no o tome, kao ni o Marulićevu studiju uopće, dosad nisu pronađeni nikakvi podatci.

Nakon 1474. godine Marko Marulić počinje obnašati dužnost egzaminatora, odnosno ispitivača i ovjervitelja notarskih spisa te je tako sudjelovao u javnom životu splitske komune postavši počasni gradski sudac, a poslije i svjedok pri nagodbama i ugovorima, zastupnik u parnicama, tužitelj, izvršitelj oporuke i diobeni sudac. (<https://marulianum.knjizevni-krug.hr/kronologija-maruliceva-zivota-i-djela/>)

Godine 1477. u Mleccima je tiskana zbirka *Tri knjige elegija i pjesama* književnika Jurja Šižgorića koji je u navedenu zbirku uvrstio i Marulićevu poslanicu iz 1465. ili 1466., pa je ona prvo Marulićevo djelo objavljeno tiskom.

Razdoblje do 1493. godine mirnije je razdoblje njegova stvaranja jer se povukao nakon smrti brata Šimuna, a potom objavljuje svoju poznatu pjesmu *Molitva suprotiva Turkom* kao i djelo *Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca*.

Dana 22. travnja 1501. dovršio je svoje najpoznatije djelo – *Juditu*, a nekoliko godina nakon nje objavljuje i *Tumač uz natpise starih*, djelo posvećeno Dmini Papaliću, na čiju ga je molbu i napisao. Godine 1507. u Mleccima izlazi *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, a Marulić je djelo posvetio splitskomu kanoniku i naddakonu Jerolimu Cipiku. Iz istoga razdoblja datiraju i djela *O nasljedovanju Krista* te *Pitanja obaju Zavjeta*, nažalost, oba su izgubljena.

Još su neka njegova poznata djela *Pedeset priča*, *Djela dalmatinskih i hrvatskih kraljeva*, latinski ep *Davidijada*, *Psihologija, o naravi ljudske duše*, moralistička rasprava napisana u sedam knjiga *Evandelistar*, *Sažeti prikaz slavnih muževa Starog zavjeta*, *O poroku škrtosti i preziranju bogatstva te o vrlini darežljivosti*, *O Kristovu posljednjem sudu*, *O miru Italije* te *Poslanica papi Hadrijanu VI*.

Marko Marulić umire 5. siječnja 1524. godine u Splitu te je, prema oporučnoj želji, pokopan u splitskoj crkvi sv. Frane. (<https://marulianum.knjizevni-krug.hr/kronologija-maruliceva-zivota-i-djela/>)

Budući da je Marulić većinu svojih djela pisao na latinskom jeziku, najčešće se potpisivao kao Marcus Marulus Spalatensis ili Marcus Marulus Delmata, tj. Marko Marulić Splitsanin i Marko Marulić Dalmatinac. Napisao je mnogo djela i na hrvatskom jeziku, što tada nije bio običaj, te se na njih potpisivao prezimenom svoje obitelji Pecenić.

Zbog njegova izuzetnoga književnoga i životnoga rada Marka Marulića smatramo ocem hrvatske književnosti. Njemu u čast umjetnički velikan kipar Ivan Meštrović 1925. godine izradio je kip koji prikazuje Marka Marulića u piščevu rodnom gradu Splitu. „Potkraj svibnja 1925. ispred palače Milesi postavljeno je postolje od kamena-modraca po nacrtu arhitekta Josipa Kodla. Na postamentu je s prednje strane bilo uklesano: Marko Marulić 1450-1524, a sa stražnje: „Ivan Meštrović svoje djelo poklonio“. Svečano otkrivanje spomenika uslijedilo je 26. srpnja 1925., u devet sati ujutro u sklopu trodnevnih svečanosti u povodu otvorenja željezničke pruge Zagreb-Split i održavanja velike Jadranske izložbe. Ipak, Talijani su za vrijeme okupacije Splita 1941.-1943. Marulićevo ime na prednjoj strani postamenta prekrstili u *Marco Marulo*, a natpis na stražnjoj strani potpuno izbrisali. Poslije rata u Socijalističkoj Jugoslaviji obnovljen je natpis Marko Marulić, ali ne i spomen Meštrovića na poleđini, već su na tom mjestu umetnuti stihovi Ujevićeve pjesme *Oproštaj*.“ (<https://www.gkmm.hr/stranica/devedeseti-rodendan-mestroviceva-marulica9>)

Ove se godine obilježava 500. obljetnica smrti Marka Marulića te su njemu u čast organizirane brojne manifestacije, a Institut za hrvatski jezik otvorio je posebnu mrežnu stranicu (marulic.hr). Na njoj su usporedo u trima stupcima objavili Marulićev izvornik *Judite*, transkripciju i institutsku preradbu na suvremeni jezik.

4.1. Marulićeva *Judita*

Motiv Judite i Holoferna često je obrađivan u glazbi, likovnoj umjetnosti, ali i književnosti pa tako Marko Marulić piše svoju *Juditu*. To je biblijski ep u 6 pjevanja, sastavljen na splitskoj čakavštini, a spjevan je u dvostruko rimovanim dvanaesticima, što je po formi tipično za renesansu. Odabir teme o junaštvu i obrani motiviran je dakako tad suvremenom zabrinjavajućom situacijom, odnosno turskom prijetnjom, stoga je Marulićeva namjera dati primjernu priču o hrabrosti, borbi, vjeri i pravdi. (Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, dostupno na <https://www.enciklopedija.hr/clanak/judita>)

„Za Marulićeva života izašla su tri izdanja *Judite*: prvo je priredio Splitsanin Petar Sričić 1521., drugo zadarski knjižar Jerolim Mirković 1522. godine, a treće je izdanje tiskano 29. siječnja 1523. za knjižara Jacoma di Negrija iz Aleksandrije, koji je imao knjižaru u Dubrovniku. Drugo izdanje sadrži devet drvoreza s ratnim prizorima. Deveti drvorez signiran je slovom M, pa se pretpostavljalo da je Marulić sam izradio te drvoreze. Jedan primjerak drugoga izdanja darovao je Ivan Kukuljević Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu gdje se i danas nalazi u zbirci rukopisa i starih knjiga.” (Matasović, 2011: 461)

Judita (hebr. Židovka) junakinja je starozavjetne biblijske knjige *Judita*. Riječ je o udovici koja je svoj rodni grad Betuliju oslobodila od vojske tako što je svojom ljepotom očarala neprijateljskoga vojskovođu Holoferna i onda mu, dok je spavao, odrubila glavu. Knjiga je poticajna priča, teološki prikaz izraelskoga otpora poganskim osvajačima. Nastala je u 1. st. pr. Kr., pisana hebrejskim ili aramejskim jezikom, a sačuvana samo u grčkom prijevodu, pa je Židovi i protestanti ne ubrajaju u biblijski kanon. (Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, dostupno na <https://www.enciklopedija.hr/clanak/judita>)

4.2. Jezična obilježja Marulićeve *Judite*

Stvaralaštvo Marka Marulića iznimno je bogato, a u njegovoj je osobi utjelovljena „bitna povezanost između gotike i renesanse na temelju koje se razvila raznolika renesansna književnost” (Katičić, 2011: 20-21). Marulić nastupa kao renesansni pjesnik koji čvrsto stoji u književnojezičnoj tradiciji srednjovjekovnih glagoljaša. Njegova djela uvode doživljajnost kakva do tada nije bila izražena u hrvatskoj književnosti, a to je posebice vidljivo u posveti njegova djela *Judita*: „Počtovanomu u Isukarstu popu i parmanciru splickomu, gospodinu

dom Dujmu Balistriliću, kumu svomu, Marko Marulić humiljeno priporučen'je z dvornim poklonom milo poskita.” (Katičić, 2011: 15). Riječ *pop* upotrijebljena je s najdubljim poštovanjem u kojoj je vidljivo glagoljaško nasljeđe te povezanost sa srednjovjekovnom tradicijom; suprotno tomu, posveta jednoj osobi – *kumu svomu* – snažno odudara od srednjovjekovnoga potiskivanja svake osobnosti. (Katičić, 2011: 15-16)

Poljanec navodi kako je srednjovjekovna hrvatska književnost u cjelini bila čisto pučka, ali Vončina (1988) smatra kako se Poljančeva slika o jezičnomu prijelomu između književnoga srednjovjekovlja i renesanse ne može prihvatiti jer „taj autor jedan, stariji književni i jezični tok neopravdano podcjenjuje nazivajući ga pučkim.” (1988: 18)

Također, Vončina (1993) ističe da se pogrješno „u našoj jezičnoj historiografiji novijega doba, od mladoga Broza do nesamostalnog Poljanca (drugim riječima: od kraja prošloga do sredine ovoga stoljeća; ili pak drukčije rečeno: u zlatno doba hrvatskih vukovaca), vjerovalo: prvo, da je Marko Marulić zapisivao riječi koje većinom ne razumijemo i da je Daničić bio mimo Vuka najbolji znalac jezika hrvatskoga; drugo, da je Karadžić uglavnom odobravao Gajev rad na uvođenju štokavskog narječja kao književnog jezika i uproščavanju grafike.“ (Vončina, 1993: 412)

Marcel Kušar, poznati filolog i jezikoslovac, još davne 1901. ustanovljuje kako u jeziku Marulićeve *Judite* postoji više leksema koji se mogu označiti kao starinska riječ čije je značenje već poznato u jeziku (Vončina, 1998: 38). Tako primjerice „u čakavštini književnoj Marulićevoj i govornoj današnjoj za značenje *žir* kaže se *želud*, *željud* ili *žejud*.” (Vončina, 1993: 417) te da, ponikavši upravo iz srednjovjekovne književnosti, Marulić u svoja djela uvodi riječi *svećen* i *opći* (Vončina, 1993: 416). Marulić je pisao jezikom splitske čakavštine, ali nije sam stvarao taj književni jezik jer su i prije njegova stvaranja postojala djela (crkvene pjesme, molitve i lekcionari) na koja se on poziva i čijim se riječima koristi. „Iako je Marulićev jezik odraz kulturne sredine, taj isti jezik morao je biti blizak ne samo Maruliću nego i dubrovačkim pjesnicima tadašnjega vremena jer je postojala uska povezanost između splitskih, dubrovačkih i hvarskih književnika.“ (Vince, 1990: 27)

Primjer Marulićeve *Judite* jasno pokazuje kako je leksik u 16. stoljeću pomogao očuvanju hrvatskoga jezičnoga kontinuiteta. Djelo sadrži oko 3500 leksema (Moguš, 2001). „Ako od toga broja oduzmemo natuknice koje pripadaju onimiji, ostat će oko 3250 leksema. Zanimarimo li samo slovopisno-pravopisne razlike između Marulića i suvremenoga stanja, vidjet ćemo da gotovo polovica tih leksema (dakako, s različitim statusom) i danas živi u hrvatskome jeziku, npr. *bahat*, *ban*, *banica*, *basa*, *bič*, *biser*, *biseran*, *bistar*, *biti*¹, *biti*², *biti*

se, bivati, bivol, bivolji, blagdan, blago, blagoslov, blagosloviti, blagost, blagovati, blažen, boj, bogat... Ako još k tomu imamo na umu da je djelo pisano čakavštinom u kojoj je samoglasno *r* redovito praćeno samoglasnikom *a* (*barz*), refleks jata ikavski (*bditi, besida, besiditi, bičva, bigati, biliti, bisan,*) s ponekim ekavizmom (*bel*), broj će suvremenomu govorniku hrvatskoga razumljivih leksema daleko prijeći polovicu. Kada zanemarimo slovopisno-pravopisne razlike, skoro polovica tih leksema je i danas prisutna u hrvatskom jeziku” (Samardžija, 2019: 21).

U jezikoslovnoj se literaturi navodi da je jasno obilježje leksika hrvatskih tekstova 16. stoljeća i otvorenost prema svim tadašnjim hrvatskim idiomima, što potvrđuje i primjer Marulićeve *Judite*. Marulić se nije samo koristio riječima čakavskoga narječja već je u svoje djelo unosio i štokavizme i kajkavizme, što pokazuje da je i u ta davna vremena postojala svijest da svi oni čine jedan jezik te da je svako od narječja jednako važno, pokazujući pritom rječničko bogatstvo Marulićeve *Judite*.

5. Istraživanje leksika Marulićeve *Judite* iz suvremenoga motrišta

U ovom dijelu provjerava se postojanost leksema iz Marulićeve *Judite* u suvremenom hrvatskom jeziku. Polazište za ovo istraživanje bio je Samardžijin zaključak da je gotovo polovica leksema Marulićeve *Judite* i danas prisutna u suvremenom hrvatskom jeziku, s različitim statusom (2019: 21). U analizi su promatrani leksemi u četirima skupinama: a) oni koji su potpuno isti u Marulićevo doba kao i danas; b) oni koji su i danas prisutni u suvremenom hrvatskom jeziku, ali sa značenjskim pomakom; c) leksemi koji su bili prisutni u Marulićevoj *Juditi*, ali više ne postoje u suvremenom jeziku; d) leksemi koji pripadaju čakavskom, kajkavskom i štokavskom sloju kao potvrda tronarječnosti Marulićeva leksika.

Izabrani leksemi iz Marulićeva spjeva *Judita* (njih 88) provjereni su u suvremenom hrvatskom rječniku. Za potrebe ovoga istraživanja upotrijebljeni su cjeloviti *Rječnik Marulićeve Judite* (2001) koji je sastavio Milan Moguš te kao normativni priručnik za suvremeni hrvatski jezik *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (2015) urednice Ljiljane Jojić u izdanju Školske knjige. Milan Moguš svoj je rječnik objavio 2001. godine te je to prvi potpuni rječnik Marulićeve *Judite* objavljen kao zasebna knjiga u kojoj se nalazi oko 17 600 pojava, odnosno svih oblika svih riječi, napisanih na 355 stranica. Po završetku obrade korpusa, dobiveno je 3495 natuknica u kojima se nalazi i veoma bogata frazeologija. Natuknice su pisane abecedno, a najveći broj ima samo jedno značenje.

Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika (dalje: VRH) najopsežniji je suvremeni jednojezični rječnik hrvatskoga jezika, objavljen je 2015. godine u izdanju Školske knjige. Sadrži otprilike 120.000 natuknica i podnatuknica na više od 1800 stranica, a izrađen je na deskriptivnim načelima.

Leksikografske definicije leksema iz Moguševa rječnika uspoređivane su s natuknicama zabilježenima u *Velikom rječniku hrvatskoga standardnoga jezika*, a cilj je ispitati jesu li riječi kojima se Marulić koristio prilikom pisanja *Judite* i dalje u našem jeziku te što se dogodilo s njihovim značenjem, je li ostalo isto ili su se dogodili određeni semantički pomaci.

Leksemi koji više ne postoje u hrvatskom standardnom jeziku provjereni su uvidom u rječnike: *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium* (Ivan Belostenec), *Dizionario italiano, latino, illirico* (Ardelio Della Bella), *Manuskript bez naslova (hrvatsko (čakavsko)-talijanski rječnik)* (Bartol Kašić), *Blago jezika slovinskoga* (Jakov Mikalja),

Rječosložje iliričko-italijansko-latinsko (Joakim Stulli) te *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae cum vocabulis Dalmaticis quae Ungari sibi usurparunt* autora Fausta Vrančića, a za područnu raslojenost kajkavski su leksemi provjereni u *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*.

5.1. Leksemi koji su zadržali isto značenje

U prvoj su tablici s lijeve strane napisani leksemi, dok su s desne strane napisana značenja tih leksema s primjerom iz Marulićeve *Judite*, a ta značenja vrijede i danas. Riječi su u okviru promatrane skupine poredane abecedno.

Tablica 1. Leksemi koji su u odnosu na Marulićevo vrijeme zadržali isto značenje

BISER	<i>m biser, biserje, biserni nakit</i> <i>Judita se je urešila vele plemenitije i gizdavije nego keno se reše svilom, zlatom i biserom.</i>
BLAGDAN	<i>m blagdan</i> <i>Judita sa svimi vele veselimi blagdane radost čini.</i>
BOGAT	<i>prid bogat</i> <i>Vojske se pristrašiše, grajane ih tiraše, biše, odriše, bogati se vratiše.</i>
DOBIVATI	<i>gl dobivati</i> <i>Kada dvigniše ruke, dobivaše puk njegov, a kad jih spušćaše, dobivahu neprijatelji.</i>
JUNAK	<i>m junak</i> <i>Oloferne hoteć da vojskuje, junake sakupi.</i>
MUDROST	<i>ž mudrost</i> <i>Jer je po svem sviti glas tvoj hrabrosti (...) i svake mudrosti.</i>

NAKON	<i>pril nakon</i> <i>Od rojen'ja Isukarstova u puti godišće parvo nakon tisuća i pet sat, na dvadeset i dva dni miseca aprila.</i>
NEBO	<i>s nebo</i> <i>Uzdigni odzdola glas moj k nebu.</i>
OBIČAJ	<i>m običaj</i> <i>Evo bo historiju tuj svedoh u versih po običaju naših začinjavac, običaj on zali sinov Hele popa ki su umicali meso iz ukropa.</i>
ODLUČITI	<i>gl odlučiti</i> <i>Ka živit životom odluči prečisto.</i>
PISAC	<i>m pisac</i> <i>Protiv toj oholiji ovdi pisac govori.</i>
PLOČA	<i>ž ploča</i> <i>Rugo njimi straše i smih se potoči jer niki o ploči udri sobom pad se.</i>
POBOŽAN	<i>prid pobožan</i> <i>Egipatski premožan kralj nima jur mira da taj puk pobožan toko se razšira.</i>
RAZUM	<i>ž razum</i> <i>Jer će dostojati ti razum, ta lipost.</i>
RIBA	<i>ž riba</i> <i>Kad spusti udice ter zadije ribu (...) ribar i potrebu ima jur dat ju van.</i>
SASVIM	<i>pril sasvim</i> <i>I mi sami zatim služit ćemo sasvim kraljevu velikost.</i>
SLATKO	<i>pril slatko</i> <i>Ti daješ slatko pet, vernim si ti pokoj.</i>
STANOVATI	<i>gl stanovati, prebivati</i> <i>Pokol se (Akior) obrizova, tuj vazda stanova sa obitil'ju svom.</i>
ŠATOR	<i>m šator</i> <i>Uz toj se navrate Amon i Madijan šatoru prid vrate Olofernu izvan.</i>

UMOR	<i>im m</i> 1. smrt <i>S tobom umriti umor gorak nam jur ne bi.</i> 2. čeznuće <i>Ranu je oćutio ljubvena umora.</i>
VEZATI	<i>gl</i> vezati <i>Oloferne Akiora vezana zagna u Betuliju.</i>
VOLJA	<i>ž</i> volja <i>Sada tvoje volje stvoriti odliku (...) u tvoju je ruku.</i>
ZAHVALITI	<i>gl</i> zahvaliti <i>Milost nam tuj stvoriv, kralj će t' zahvaliti.</i>
ŽICA	<i>ž</i> žica <i>Zlatimi žicama sjahu se poplitci.</i>
ŽIVOT	<i>gl</i> život <i>Za nje života ne oćutiše nevolje rati nike.</i>

5.2. Značenjski pomaci

U drugoj su tablici s lijeve strane napisana objašnjenja riječi iz Moguševa rječnika s primjerom iz Marulićeve *Judite*, a s desne strane nalazi se definicija iz *Velikoga rječnika hrvatskoga standardnog jezika*. Riječi su u okviru promatrane skupine poredane abecedno.

Tablica 2. Leksemi koji u odnosu na značenje iz Marulićeva vremena u suvremenom jeziku doživljavaju semantički pomak i imaju nova značenja

BAJ	
<i>im m</i> nesreća <i>Kino toku baju nas pridati napi, karvi tuje žaju, svoju pivši, zapi.</i>	<i>im m</i> (bâj; G -a) neobična ljepota

BAR	
<p><i>im</i> ž vojska</p> <p><i>Vedte ga da side u taj grad pod ki bar ma hoću da ide.</i></p> <p><i>im m</i> 1. mnoštvo <i>Zatoj imiše mar (...)</i> da skupe puka bar u svu sinagogu; 2. ljudstvo <i>Pogledaj ovi bar ter vij je l' umarla tuj čast.</i></p>	<p><i>im m</i> (bâr; G -a, L báru, I -om, <i>mn</i> N bãrovi, G bãrōvā)</p> <p>1. manji ugostiteljski objekt u kojem se poslužuju pića i hladna jela gostima koji ih obično uzimaju stojeći ili sjedeći na visokim stolcima [<i>popiti piće u baru</i>];</p> <p>2. noćni zabavni lokal obično s glazbom i umjetničkim programom [<i>plesati u baru</i>];</p> <p>3. ormarić u stanu ili hotelskoj sobi u kojem se drži piće.</p>
BISTRO	
<p><i>pril</i> brzo, hitro</p> <p><i>Bistro se konji metahu, igraje nogami.</i></p>	<p><i>pril</i> (bĭstro)</p> <p>1. na bistar način, nepomućeno [<i>Voda u potoku izgleda bistro.</i>];</p> <p>2. bistro razmišljati – inteligentno, razumno</p>
BLAG	
<p><i>prid</i> sretan</p> <p><i>Dozvan dojde tudi i Akior nebog, pače blag.</i></p>	<p><i>prid</i> (blâg, blâga, blâgo; G blâga; <i>odr</i> -i, G -og(a); <i>komp</i> blâži)</p> <p>dobrodušan, lagan i ugodan, pun razumijevana, koji odražava dobrodušnost, umjeren, ispunjen mirom.</p>
ČLAN	
<p><i>im m</i> čas, trenutak</p> <p><i>Evo smo pod članom jur toga vrimena.</i></p>	<p><i>im m</i> (člân; G -a; <i>mn</i> N člãnovi, G člãnōvā)</p> <p>1. pripadnik kakve zajednice ili skupine [<i>član obitelji</i>];</p> <p>2. <i>GRAM</i> vrsta nesamostalnih riječi koja u nekim jezicima daje značenjsku ili gramatičku vrijednost riječi uz koju stoji [<i>određeni i neodređeni član</i>];</p> <p>3. <i>MAT</i> dio niza ili matematičkoga izraza</p>

	[član niza]
DOTEĆI	
<i>gl steći, zadobiti</i> <i>I ča dotekoše, svim riše da dile.</i>	<i>gl svr (dòteći; prez 3. l. jd dotèče/-ekne, 3. l. mn dotèku/-knu; aor 3. l. jd dòteče; pril p - kāvši; prid r -kao/-kla/-klo) (neprijel)</i> 1. tekući se uliti ili doći na kakvo mjesto [Voda je dotekla.]; 2. imati dosta čega [Sredstva su mu dotekla do kraja mjeseca.]
DUGOVATI	
<i>gl raditi</i> <i>On o tom duguje po kraljevskoj župi.</i>	<i>gl nesvr (dugòvati; prez dùgujem, 3. l. mn dùguju; imp dùguj; imperf dùgovah; pril s dùgujući; prid r -ao/-la/-lo; prid t dùgovān) (prijel)</i> 1. biti komu dužan [dugovati bratu novac]; 2. biti u obvezi prema komu ili čemu [dugovati komu zahvalnost]
FORTUNA	
<i>im ž oluja</i> <i>Kad je zal oblak i fortuna, mornar se boji na moru.</i>	<i>im ž (fortúna; G -e) upotrebljava se za izražavanje snage vjetra [fortuna juga / bure /tramontane]</i>
FIN	
<i>im m svršetak, kraj</i> <i>Gdi ni konac ni fin dobru nje ni hvali.</i>	<i>prid (fin, fina, fīno; G fīna; odr -ī, G -ōg(a); komp finijī)</i> 1. koji je osjetljive građe, malih dimenzija, precizno izrađen [fina tkanina, fini pijesak]; 2. koji poznaje i njeguje društvena pravila te vlastiti izgled [fin čovjek]; 3. koji odaje suptilnost [fin ukus]; 4. koji je izuzetan izgledom, kvalitetom ili okusom [fini kolači]

HITROST	
<p style="text-align: center;"><i>im ž</i> 1. umijeće, vještina</p> <p><i>Odlučih naslidovati hitrost ditce one ki o mladom litu starijih svojih darijući, naranče nadiju mirisnimi zel'ji.</i></p> <p>2. lukavost</p> <p><i>Hitrost Amona prihini, ki meča ne bi prost dilj sile ku čini.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>im ž</i> (hitrōst; G -osti, I -osti/-ošću)</p> <p>1. osobina onoga koji je hitar [<i>poštareva hitrost</i>];</p> <p>2. svojstvo onoga što je hitro [<i>hitrost koraka</i>]</p>
IZVAN	
<p style="text-align: center;"><i>prij</i> osim</p> <p><i>Tako, kad osnovan jur misli svoje teg vidi Judit, izvan urehe na se usteg (...) radosna pojde.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>prij</i> (izvan)</p> <p>označuje da se tko ili što ne nalazi u granicama čega [<i>živjeti izvan grada</i>]</p>
KIP	
<p style="text-align: center;"><i>im m</i> 1. tijelo</p> <p><i>Ti s'on ki da kripost svakomu dilu nje i nje kipu lipost.</i></p> <p>2. stas</p> <p><i>Kip, obraz tere vrat ove zagledal da bi vargal bi se navrat.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>im m</i> (kîp; G -a, L kîpu; <i>mn</i> N kîpovi, G kîpōvā) trodimenzionalno likovno djelo u čvrstome gradivu stvoreno klesanjem, rezanjem, modeliranjem ili lijevanjem [<i>kip Marka Marulića</i>]</p>
KRIVINA	
<p style="text-align: center;"><i>im ž</i> 1. nepravda</p> <p><i>Jer ako krivine ke jesu dilja kih Bog se ne pomene da jur pomože njih , pojdimo najti jih, komu su zgrišili.</i></p> <p>2. grijeh</p> <p><i>Da ovih krivinu, u kih jest, odkladam, lipost, ne rič inu, Juditi prikladam.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>im ž</i> (krivina; G -e; <i>mn</i> G krivínā) RAZG zavoj</p> <p>[<i>ući u krivinu; mala / blaga / oštra krivina</i>]; hvatati krivinu – nastojati postići što na sve, obično, nelegalne načine [<i>Znamo kakvi su ljudi skloni hvatati krivine.</i>]</p>

LOZA	
<p style="text-align: center;"><i>im ž šuma</i></p> <p><i>Posiče i drivje, ni loza ne osta, u zemlji ni žil'je.</i></p>	<p><i>im ž</i> (lòza; G -e, D -i, A lòzu; <i>mn</i> N lòze, G lózā, DLI lòzama; <i>zb</i> lòzje)</p> <p>1. trajna biljka penjačica iz porodice lozica, plod joj je grožđe;</p> <p>2. obiteljska strana, grana porodice ili naraštaji rođaka koji imaju zajedničkoga pretka [<i>po ženskoj / muškoj lozi</i>]</p>
MEČ	
<p style="text-align: center;"><i>im m mač</i></p> <p><i>Mnju, ti bi uzdarhtal despot, car i sultan, tere bi pleća dal, meč ne podarvši van.</i></p>	<p><i>im m</i> (mèč; G mèča, I mèčom; <i>mn</i> mèčevi, G -eva)</p> <p>1. izravan susret dvaju suparnika ili dviju momčadi [<i>teniski meč</i>];</p> <p>2. kao prvi dio polusloženice, meč-lopta: rezultat u tenisu, badmintonu, odbojci, stolnom tenisu kod kojega igrač, par ili momčad mora dobiti samo jedan bod za konačnu pobjedu [<i>propustiti dvije meč-lopte</i>]</p>
NALOG	
<p style="text-align: center;"><i>im m teret</i></p> <p><i>Dozvan dojde tudi i Akior nebog, pače blag, kad trudi olahča mu nalog.</i></p>	<p><i>im m</i> (nálog; G -a; <i>mn</i> N -ozi, G -oga)</p> <p>1. a. zahtjev da se što provede [<i>provesti nalog</i>]; b. zahtjev za provedbu čega koji upućuje najviši državni ili vojni autoritet;</p> <p>2. dokument kojim se zahtijeva da se što provede [<i>nalog za isplatu</i>]</p>
NAVRAT	
<p style="text-align: center;"><i>pril natrag</i></p> <p><i>Vargal bi se navrat, al se boril ne bi.</i></p>	<p><i>im m</i> (návrat; G -a; <i>mn</i> N -i, G nâvrata)</p> <p>prilika, mah [<i>Oporbene stranke su u više navrata tražile prijevremene izbore</i>]</p>

PAT	
<p style="text-align: center;"><i>im m</i> razlog</p> <p><i>To t' su bili pati, za ke Bog Gospodin dostoja se obrati Juditu.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>im m</i> (pät; G -a, mn N -ovi, G -ova)</p> <p>1. jedan od mogućih neodlučenih završetaka partije kada igrač na potezu ne može povući nijednu figuru u skladu s pravilima šahovske igre;</p> <p>2. pat-pozicija: životna situacija u kojoj se ništa ne može učiniti ili promijeniti</p>
PODBITI	
<p style="text-align: center;"><i>gl</i> pokoriti, podvrgnuti</p> <p><i>Pokol jur pogledi da vlada narodom, prez svoje zledi kih podbi pod sobom.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>gl svr</i> (pòdbiti; prez -ijem, 3. l. mn -iju; imp -ij; aor -ih; pril p -ivši; prid r -io/-la/-lo; prid t podbijen (prijel)</p> <p>zabiti odozdo, udariti, nabiti s donje strane [podbiti grede / temelje]</p>
POSADA	
<p style="text-align: center;"><i>im ž</i> nasad</p> <p><i>Ondaj, obhode kako zmaj, popali posade.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>im ž</i> (pòsada; G -e, mn G -ada)</p> <p>1. osobe koje zajedno rade u letjelici, plovilu ili kakvu drugom prometnome sredstvu [posada broda / zrakoplova];</p> <p>2. vojnici (policajci i sl.) koji upravljaju oklopnim vozilima, strojem, brodom, avionom [vojna posada];</p> <p>3. športaši koji se natječu u športskom plovilu ili bobu [posada čamca s kormilarom]</p>
POZOR	
<p style="text-align: center;"><i>im m</i> pogled</p> <p><i>Kad ju je vidio s parvoga pozora, ranu je oćutio ljubvena umora.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>usk</i> (pòzor)</p> <p>1. poziv kojim se privlači čija pozornost [Pozor! Krećemo!];</p>

	2. zapovijetka kojom se izriče zapovijed
PRAVITI	
<p><i>gl kazati</i></p> <p><i>Htjij se dostojiti slišat, gospodine, jer u ti praviti od togaj istine.</i></p>	<p><i>gl nesvr</i> (prāviti; <i>prez</i> -im (se), 3. l. mn -e (se); <i>imp</i> -i (se); <i>imperf</i> -ljah (se); <i>pril s</i> -eći (se); <i>prid r</i> -io/-la/-lo (se); <i>prid t</i> -ljen)</p> <p>1. djelovati s namjerom postizanja određenoga cilja, stvaranje čega;</p> <p>2. pretjerati u nezadovoljstvu, čuđenju, divljenju (praviti gluposti)</p>
PRİČATI	
<p><i>gl početi</i></p> <p><i>I priča vapiti. / (Oni) jur ni mutan imahu ča piti, lica suha, žuta pričali nositi.</i></p>	<p><i>gl nesvr</i> (prīčati; <i>prez</i> prīčam, 3. l. mn -aju, <i>imp</i> prīčāj; <i>imperf</i> prīčāh; <i>pril s</i> -ajući; <i>prid r</i> -ao/-la/-lo; <i>prid t</i> prīčān) (<i>prijel</i>)</p> <p>1. usmeno iznositi kakav sadržaj [<i>pričati priču / svoje doživljaje</i>];</p> <p>2. RAZG razgovarati [<i>pričati do dugo u noć</i>]</p>
PRIROK	
<p><i>im m sramota</i></p> <p><i>Jer mu će prirok bit da žena stoji tuj, a on će živit želeći imiti njuj.</i></p>	<p><i>prid</i> priročni (prīročnī, prīročnā, prīročnō; G -og(a)) koji se odnosi na prirok → predikatni</p>
PROST	
<p><i>prid slobodan</i></p> <p><i>Zato se vojska dviže, a grad osta prost.</i></p>	<p><i>prid</i> (pròst, pròsta, pròsto; G -a; <i>odr</i> -i, G -og(a); <i>komp</i> pròstiji)</p> <p>1. koji je sastavljen od jednoga sloja [<i>prosti cvijet</i>];</p> <p>2. koji u izražavanju upotrebljava prostote [<i>prosta poruka</i>];</p> <p>3. koji se ne zna pristojno ponašati [<i>prost čovjek</i>]</p>

RAZLOG	
<p style="text-align: center;"><i>im m razum, razbor</i></p> <p><i>Tako po razlogu besidi Akior da razlog pod nogu postavi nerazbor.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>im m (rázlog; G -a; mn N -ozi, G -oga)</i></p> <p>1. činjenica zbog koje nešto jest ili se događa, koja je uzrok čemu [<i>razlog putovanja</i>];</p> <p>2. ono što potiče na kakav postupak, što pobuđuje ili prouzročuje pojavu čega [<i>razlog za svađu</i>]</p>
SAPRAN	
<p style="text-align: center;"><i>im m šafran</i></p> <p><i>(Kuhač) k tomu pridaje saprana i paprana.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>prid t gl saprati – gl svr (sàprati; prez sapèrem, 3. l. mn sapèru; imp sapèri; aor -ah)</i></p> <p>oprati nečistoću s kakve površine [<i>saprati blato jakim mlazom</i>]</p>
SAT	
<p style="text-align: center;">stari G mn od sto (br 100)</p> <p><i>Od rojen'ja Isukarstova u puti godišće parvo nakon tisuća i pet sat.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>im m (sât; G -a; mn N sätovi/-i, G sätōvā/sātī)</i></p> <p>1. (G sâta; mn N sätovi) naprava ili uređaj za mjerenje vremena [<i>zidni / ručni / džepni / digitalni / električni sat</i>];</p> <p>2. (N mn -i, G sātī) mjerna jedinica za vrijeme;</p> <p>3. (mn N sâti) vremenska jedinica nastave;</p> <p>4. poduka, lekcija, privatno podučavati [<i>satovi iz matematike</i>]</p>
SLOVO	
<p style="text-align: center;"><i>im s riječ</i></p> <p><i>Zemlja ova bude na karte svolj slovinjska čtit slova.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>im s (slövo; G slöva; mn N slöva, G slóva. DLI slövima)</i></p> <p>1. grafički znak za glas u pismu [<i>veliko i malo slovo</i>];</p> <p>2. kraći tekst, obično svečani ili uvodni [<i>uvodno / nadgrobno slovo</i>]</p>

STROP	
<p style="text-align: center;"><i>im m uže, bič</i></p> <p><i>Smartju jih pokopa, vze njemu popovstvo, jer he poja stropa na njih nepodobstvo.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>im m (stròp; G stròpa; mn N stròpovi, G - òvā)</i></p> <p>1. vodoravna konstrukcija koja s unutrašnje strane ograničava gornji dio neke prostorije;</p> <p>2. nevidljiva preprjeka koja priječi nekim ljudima (posebice ženama) da dosegnu rukovodeće pozicije u nekoj tvrtki [Fenomen staklenoga stropa pokazuje da žene u pravilu mogu doći samo do pomoćnica ili zamjenica direktora]</p>
SUK	
<p style="text-align: center;"><i>im m komad drva, toljaga</i></p> <p><i>Oloferna bile nisu mnozih ruke, (...) ni pojamaši suke žiganti nesmirni.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>im m (sûk; G -a; mn N súkovi, G súkōvā)</i></p> <p>1. upredena, usukana nit;</p> <p>2. način upredanja vunene ili pamučne niti</p>
SVIM	
<p style="text-align: center;"><i>pril sasvim</i></p> <p><i>(Konji) svim se pojimaje, rekal bi lećahu.</i></p>	<p style="text-align: center;">DLI od <i>zam SVI</i> (svī; G svīh/svīju, DLI svīm/svīma, A svè)</p> <p>1. ukupnost viđenih ili imenovanih osoba, predmeta ili pojmova;</p> <p>2. bez iznimke, bez izostavljanja</p>
SVITA	
<p style="text-align: center;"><i>im ž 1. ruho, odjeća</i></p> <p><i>A oni strilami bihu opasani ter britci sabljami po sviti pisani.</i></p> <p>2. pokrivač</p> <p><i>I sašad skalami, Abru svoju dozva ka, jer pod svitami spaše, jedva se ozva.</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>im ž (svīta; G -e; mn G svītā)</i></p> <p>pratioci istaknute osobe [Otvorenju je prisustvovao premijer sa svojom svitom.]</p>

TEG	
<i>im m</i> posao, rad <i>Noć jur podtica da narod, živine, človik, zvir i ptica pustiv teg, počine.</i>	<i>im m</i> (têg; G -a; <i>mn</i> N tégovi, G tégōvā) mrežna oka ispletena od pamučnoga ili sintetičkoga konca, mrežni teg [<i>Sastavni dio mreže su teg, šubar i olovo.</i>]
TESTAMENT	
<i>im m</i> zavjet <i>Privraćajući ja pisma Staroga testamenta namirih se na historiju.</i>	<i>im m</i> (testàment; G -a; <i>mn</i> N -i, G – nata) oporuka
TICATI	
<i>gl</i> trčati, juriti <i>Barže t'bi ticali skaćući dubravom, ner kad bi bigali jelini prid lavom.</i>	<i>gl nesvr</i> (tícati; <i>prez</i> tîčem; 3. l. <i>mn</i> tîču; <i>imp</i> tîči; <i>imperf</i> -ah; <i>pril s</i> tîčući; <i>prid r</i> -ao/-la/-lo; <i>prid r</i> tîcān) (<i>prijel</i>) taknuti, dirati, dodirivati [<i>Ispruži noge i prekriži ih tako da joj se cipele ticahu. ; ticati prstom bolno mjesto</i>]
TJA	
<i>pril</i> odavde, odatle <i>Svak biži tja al umre duh pustiv.</i>	<i>usk</i> (tjà!) u ravnodušnom mirenju s činjenicama [<i>Tja, tako je to!</i>]
TON	
<i>im m</i> napjev <i>Počnite hvaliti Boga i slaviti u cimbale zvone, kitare udariti, psalam peti tone.</i>	<i>im m</i> (tôn; G -a; <i>mn</i> N tónovi, G tónōvā) 1. zvuk određene frekvencije koji nastaje pravilnim titranjem savitljivoga tijela, obilježuje ga visina, jačina, trajanje i boja; 2. specifično svojstvo boje određeno

	<p>valnom duljinom svjetla koje se reflektira i/ili emitira [<i>topli / hladni tonovi</i>];</p> <p>3. način govora ili obraćanja, ophođenja u društvu [<i>šaljiv / oštar ton</i>]</p>
UPITI	
<p><i>gl vapiti, zazivati</i></p> <p><i>Mornar jidra popust, upije ter hiti da k kraju svanum šust u poraz uhiti.</i></p>	<p><i>gl svr (ùpiti; prez ùpijem (se), 3. l. mn ùpiju (se); imp -ij (se); aor -ih (se); pril p -ivši (se); prid r -io/ùpila/ùpilo (se); prid t upijen) (prijel)</i></p> <p>uvući, usisati u sebe (o čemu suhom ili poroznom) [<i>Zemlja je upila vlagu. ; Papir je upio masnoću.</i>]</p>
VAR	
<p><i>im m nadzor, čuvanje, briga</i></p> <p><i>Sada imite var višnjega moliti.</i></p>	<p><i>im m (vâr; G -a; mn N -i, G -ā)</i></p> <p>1. jedinica sustava SI za reaktivnu snagu izmjenične električne struje;</p> <p>2. (<i>mn várovi, G várōvā</i>) mjesto na kojemu je kovina spojena zavarivanjem [<i>željezni var</i>];</p> <p>usijani komadić kovine koji otpadne pri zavarivanju</p>
VESTI	
<p><i>gl voditi, odvoditi</i></p> <p><i>Vedte ga da side u taj grad pod ki bar ma hoću a ide.</i></p>	<p><i>gl nesvr (vêsti; prez vézem, 3. l. mn vézu; imp vézi; imperf vézah; pril s vézući; prid r -zao/vézla/vézlo; prid t vèzen) (prijel)</i></p> <p>1. ukrašavati, kititi vezom, našivati ili ušivati koncem vez u tkaninu praveći ukras na njoj ili od nje [<i>vesti čipku / rubac / goblen</i>];</p> <p>2. a. sitno plesati; b. naširoko i kićeno</p>

	govoriti o čemu [<i>vesti priču</i>]
VITI	
<i>gl</i> umjeti, znati <i>Kako ti viš i znaš, skaži svoje čudje.</i>	<i>gl nesvr</i> (vīti; <i>prez</i> -jem (se), 3. l. mn -ju (se); <i>imp</i> vīj (se); <i>imperf</i> -jah (se); <i>pril s</i> -jući (se); <i>prid r</i> -o/víla/vílo (se); <i>prid t</i> vījen) (<i>prijel</i>) 1. upletanjem ili prepletanjem izrađivati [<i>viti vijenac</i>]; 2. nositi ili postaviti tako da leprša [<i>Strani plovni objekt dužan je viti zastavu svoje državne pripadnosti.</i>]; 3. puhati snažno [<i>Bura vije cijelu noć.</i>]; 4. kovitlati se nošen vjetrom [<i>Snijeg vije.</i>]; 5. igrati uokrug [<i>Vije se jujučući u veselom kolu.</i>]; 6. obavijati se, omatati se oko koga ili oko čega
ZABIJATI	
<i>gl</i> ubijati <i>Jato ptic strah zabija, duša ne pojima.</i>	<i>gl nesvr</i> (zabījati; <i>prez</i> zàbijam (se), 3. l mn -aju (se); <i>imp</i> zàbijaj (se); <i>imperf</i> zàbijah (se); <i>pril s</i> -ajući (se); <i>prid r</i> -ao/-la/-lo (se); <i>prid t</i> zàbijan) (<i>prijel</i>) zabiti, zakucavati, ubadati [<i>zabijati kolce u zemlju</i>]
ZAPOR	
<i>im m</i> prijevornica, zasun <i>U komori, gdino su zatvori blagu sakrovitu i tvardi zapor, povedte Juditu.</i>	<i>im m</i> (zápor; G -a, I -om; mn N -i, G -ora) 1. dio naprave koji što zatvara [<i>glavni zapor</i>]; 2. nasip izgrađen radi zaštite od poplava [<i>čuvati zapor</i>]
ZAVESTI	
<i>gl</i> odvesti <i>Da je zaveden bit puk ovi i živil u strane</i>	<i>gl svr</i> (zàvesti; <i>prez</i> zavèdem, 3. l. mn zavèdu; <i>imp</i> zavèdi; <i>aor</i> zavèdoh; <i>pril p</i>

<p><i>tujih mist, jer biše sagrišil.</i></p>	<p>-evši; <i>prid r -eo/-la/-lo; prid t zavèden</i> (<i>prijel</i>)</p> <p>1. izgledom ili ponašanjem osvojiti koga, pridobiti čiju seksualnu naklonost [<i>zavesti mladića / djevojku</i>];</p> <p>2. navesti koga na kakav pogrješan zaključak ili pogrješno djelovanje [<i>zavesti koga na stranputicu</i>];</p> <p>3. učiniti da tko sagriješi ili da posumnja u vjerodostojnost Boga;</p> <p>4. (<i>prez zavèzem, 3. l mn zavèzu; imp zavèzi; aor zavèzoh; pril p -evši; prid r -eo/-la/-lo; prid t zavèzen, prijel</i>) – vozeći ući kamo</p>
<p>ZLOVOLJAN</p>	
<p><i>prid žalostan</i> <i>Tuj Akior nebog zlovoljan stojaše.</i></p>	<p><i>prid</i> (zlòvoljan, zlòvoljna, zlòvoljno; G -ljna; <i>odr -ljnu, G -ljnog(a); komp zlovòljniji</i>)</p> <p>1. koji je loše volje [<i>zlovoljan starac</i>];</p> <p>2. koji odražava lošu volju [<i>zlovoljan pogled</i>]</p>
<p>ŽIR</p>	
<p><i>im m hrana, jelo</i> <i>I vinca malo mir u mišćić, pak zamak i dvanjkah vas taj žir, Abri bi naramak.</i></p>	<p><i>im m</i> (žir; G -a; <i>mn N žirovi, G žirōvā</i>)</p> <p>1. plod hrasta ili bukve debele tvrde ljuske;</p> <p>2. boja u tzv. mađarskim igraćim kartama [<i>dama žira</i>]</p>

5.3. Leksemi koji ne postoje u suvremenom hrvatskom standardu

U trećoj su tablici s lijeve strane napisani leksemi koje suvremeni rječnici ne bilježe, a s desne strane njihova objašnjenja s primjerima iz Marulićeve *Judite*. Riječi su u okviru promatrane skupine poredane abecedno.

Tablica 1. Leksemi koji su postojali u Marulićevo doba, ali ih suvremeni rječnik ne bilježi

BOBONITI	<i>gl zvučati, ječati, odjekivati</i> <i>Njih jošće slave breč po zemlji boboni.</i>
BLJUSTI	<i>gl čuvati</i> <i>Ner da bljudu droma i klance zaskoče.</i>
HUMILJENO	<i>pril ponizno, skrušeno</i> <i>Tebe humiljeno, Gospodine, molju.</i>
KRELJUT	<i>m krilo</i> <i>Kako kad tmastima kreljutmi oblak gust, prikriv nebo, dima, miga, gromi u hust.</i>
MAO	<i>prid mali, malen</i> <i>Zagrize ga mao čarv oružjem njegovim.</i>
PRITAČ	<i>ž priča</i> <i>Ča blidiš (...) ako tvoja pritač znaš da ni laživa.</i>
RABA	<i>ž sluškinja</i> <i>Judita pojde s rabom svojom Abrom ka Olofernu.</i>
UMITELAN	<i>prid vješt</i> <i>Neka je vičnije onim ki budu čtiti, naslidujući umitelnu sredbu raskošna kuhača.</i>

5.4. Područna raslojenost leksema

U četvrtoj su tablici s lijeve strane napisana objašnjenja riječi iz Moguševa rječnika s primjerima iz Marulićeve *Judite*, a s desne se strane nalaze definicije iz *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (dostupno na: <https://kajkavski.hr/>).

Tablica 2. Područna raslojenost leksema

HIŽA	
<i>ž</i> kuća, dom <i>Napuni sve hiža blaga ko urubi.</i>	<i>im ž</i> (NV hiža, G -e, D -e, -i, A -o, -u, L -e, -i, I -om, -um, pl. NA -e, G hiž, hiš, -ah, D -am, L -ah, -a, I -ami) 1. a. zgrada, kuća, dom; b. palača, dvor; c. prostorija, predvorje, soba; 2. a. obitelj, družina; b. rod, loza; c. domovina, zavičaj
KRAT	
<i>pril</i> puta <i>Sto tisuć biše kih i četarsta krat stot.</i>	<i>pril</i> uz brojeve i riječi koje znače količinu pokazuje koliko se puta radnja dogodila ili ponovila, put(a).
KROPITI	
<i>gl</i> škopiti <i>Iz njega (oblaka) dižd kropi.</i>	<i>gl</i> (1. l. <i>jd</i> kropim, 3. l. <i>mn</i> -e) 1. isto što škropiti [<i>Suzami moimi prostirahe moje kropil budem.</i>]; 2. polijevati vreloom tekućinom
VEKŠI	
<i>komp</i> veći <i>Zapovid noseći Nabukodonosora, gospotstvo hoteći vekšega prostora.</i>	<i>prid</i> veći [<i>Vse se jednum rečju zove kaj je potrebno k zidaņu kakti kamehe vekše.</i>]

Također, niz je i leksema iz čakavskoga narječja, posebice leksema sa samoglasnikom *a* uz samoglasno *r*, što je tipično za ovo narječje.

Tako primjerice Marulić rabi riječi *barlog* (*im m brlog U griha bo barlog ne padoh s njimi ja.*), *karv* (*im ž krv Stada i stad plode klat su odlučili, karv njih, ka je gode, hlepeč da bi pili.*), *marziti* (*gl mrziti Puk Božji živiti o pići nebeskoj počan, ja marziti, objistan jur na toj.*), *parvo* (*pril prvo, najprije A parvo ću obujat daržave od onih ki se ne htiše dat.*) i *smart* (*im ž smrt Sve joj daj požarti ča želi od svita ili ne će do smarti nigdare bit sita.*).

Uz lekseme čakavskoga i kajkavskoga narječja, Marulić rabi i štokavizme koji nisu ušli u suvremeni standard poput riječi *bičva* (*im ž bječva, čarapa Rukavce uzvargli, bičve podpasali.*).

Ovime se potvrđuje tronarječnost Marulićeve *Judite*.

5.5. Rasprava

U prvoj je tablici izdvojeno 25 leksema koji su u odnosu na Marulićevo vrijeme zadržali isto značenje i u suvremenom jeziku. Izdvojeno je 15 imenica, 5 glagola, 2 pridjeva te 3 priloga.

Ovi primjeri potvrđuju kontinuitet značenja riječi unatoč vremenskom razmaku od nekoliko stoljeća, što ukazuje na stabilnost tih leksema u hrvatskom jeziku. Oni su važni jer odražavaju jezgru jezika koja ostaje stabilna tijekom stoljeća, pokazujući otpornost na promjene.

U drugoj tablici donosi se 46 leksema koji u odnosu na značenje iz Marulićeva vremena u suvremenom jeziku doživljavaju semantički pomak i imaju nova značenja. Ova kategorija sadrži najveći broj leksema te pokazuje kako su značenja riječi evoluirala tijekom stoljeća. Uočeno je također da je najveći broj imenica (njih 27), potom ih slijede glagoli (njih 11), prilozima (njih 4), pridjevima (njih 3) te jedan prijedlog.

Navedeni primjeri iz Marulićeve *Judite* potvrđuju da je jezik živ organizam koji se mijenja i prilagođava potrebama društva koje se njime služi. Značenjski pomaci odražavaju promjene u društvenim normama, tehnologiji i svakodnevnom životu. Primjerice, riječ *meč* nekoć je značila *mač*, a danas je *meč* usvojenica značenjski iz športskoga konteksta, nastala prilagodbom engleske riječi *match*.

U trećoj tablici donosi se 8 leksema koji su postojali u Marulićevo doba, ali ih suvremeni rječnik ne bilježi. Međutim, neke su riječi potvrđene u starijim hrvatskim rječnicima.

Tako, primjerice, u VRH-u nije pronađena riječ *kreljut* (*im m* krilo *Kako kad tmastima kreljutmi oblak gust, prikriv nebo, dima, miga, gromi u hust.*), ali Akademijin rječnik navodi da je ta imenica od 15. stoljeća u uporabi samo u čakavaca, a od rječnika zabilježena je u Mikaljinu, Della Bellinu, Belostenčevu i Stullijevu, dok je niz potvrda i u drugih hrvatskih književnika poput Kukuljevića, Preradovića, Martića, Šenoe, Kumičića, Jorgovanića, I. Brlić-Mažuranić, Domjanića i Krleže (ARj, 1898–1903, vol. 5: 501–502).

U *Rječniku Marulićeve Judite* zabilježena je i riječ *raba* (*im ž* sluškinja *Judita pojde s rabom svojom Abrom ka Olofernu.*), koja se ne nalazi u *Velikom rječniku hrvatskoga standardnog jezika*, ali je potvrđena u Vrančićevu rječniku u značenju robinja, sluškinja. Ista je stvar s riječi *pričač* (*im ž* priča *Ča blidiš (...) ako tvoja pričač znaš da ni laživa.*), a potvrđena je u Kašićevu i Vrančićevu rječniku.

Iako ove riječi često imaju arhaična značenja ili su izvan upotrebe u suvremenom jeziku, njihova prisutnost u starijim rječnicima i jeziku književnosti ukazuje na jezično bogatstvo i njihova analiza pomaže u razumijevanju povijesnoga konteksta hrvatskoga jezika.

U četvrtoj su tablici prikazana 4 leksema koji pripadaju kajkavskome narječju koje je Marulić unio u svoj dominantno čakavski jezik: *hiža*, *krat*, *kropiti* te *vekši*, a prikazani su i leksemi koji su tipični za čakavsko narječje (*smart*, *karv*, *barlog*, *marziti*, *parvo*) te jedan leksem štokavskoga narječja (*bičva*). Sve je to potvrda tronarječnosti Marulićeva teksta.

„Punu potvrdu narječnih raznolikosti usklađujući s bitnim težnjama za hrvatsko književnojezično jedinstvo, šesnaesto je stoljeće možda najsloženiji odsječak hrvatske jezične povijesti.“ (Vončina, 1993: 411)

6. Zaključak

Prema Vinceu jezik je izuzetno značajna i zanimljiva pojava koja zaslužuje neprestano istraživanje i proučavanje s različitih gledišta (1990: 19). Povijest hrvatskog književnog jezika obilježena je značajnim promjenama zbog povijesnih i socioloških razloga, što je rezultiralo glasovnim, morfološkim, sintaktičkim i leksičkim promjenama. Srednjovjekovna je hrvatska književnost karakteristična po prodoru živoga narodnoga jezika u pisani tekst, a narječja koja su postojala bila su kajkavsko, čakavsko i zapadnoštokavsko te istočnoštokavsko s torlačkim što dovodi do burnih mijena budući da su se ona počela snažno razlikovati. Pri kraju 15. stoljeća te su se mijene smirile i utvrdila su se narječja kakva danas poznajemo. (Katičić, 2011: 11)

Početak novoga vijeka počinje i procvat književnosti stvaranjem dvaju književnojezičnih kompleksa. Uz književnike poput Menčetića, Hektorovića i Lucića, 16. stoljeće ponajviše određuje stvaralaštvo Marka Marulića. On čvrsto stoji u srednjovjekovnoj tradiciji te u svoja djela unosi riječi iz svih narječja pokazujući bogatstvo svoga izraza. Najbolji je primjer njegovo najpoznatije djelo *Judita* na temelju kojega je Milan Moguš 2001. godine objavio *Rječnik Marulićeve Judite* s oko 17 600 pojava.

Analiza leksika u Marulićevoj *Juditi* pokazuje kako je hrvatski jezik, kao temelj kulture hrvatskoga naroda, prošao kroz značajne promjene, ali je zadržao mnoge svoje ključne elemente. Potvrdilo se da je značajan broj leksema iz *Judite* još uvijek prisutan u suvremenom hrvatskom jeziku. Mnogi su leksemi u odnosu na značenje iz Marulićeve vremena doživjeli semantički pomak i imaju nova značenja, ali većinom i danas žive u suvremenom jeziku. To su riječi poput *sat*, *testament*, *svita*, *meč* i *krivina*. Time se potvrđuje gipka postojanost jezika, njegova dinamičnost i prilagodljivost novim okolnostima. Osim toga, postoje leksemi koji su bili u jezičnoj uporabi u Marulićevo doba i potvrđeni su u starijim hrvatskim rječnicima, ali ih suvremeni rječnici više ne bilježe, kao što su *kreljut*, *raba* i *pričač*. Tronarječno načelo u *Juditi* potvrđeno je uporabom kajkavskih i štokavskih leksema u dominantno čakavskom tekstu (primjerice leksemi *hiža*, *krat* i *kropiti*). Nedavno usvojeni *Zakon o hrvatskom jeziku* naglašava da je „posebnost hrvatskoga jezika njegova trodioba na tri ravnopravna narječja, i to čakavsko, kajkavsko i štokavsko” (2024: 2). Ovo je istraživanje potvrdilo da je još u Marulićevo doba postojala ta ista svijest o jednomu i istomu jeziku koji treba njegovati. Ovi rezultati pokazuju važnost istraživanja povijesnih tekstova poput *Judite* za razumijevanje razvoja i očuvanja hrvatskoga jezika.

Literatura

- ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio I – XXIII. (1880–1976). Urednici: Đ. Daničić (1867 – 1882), M. Valjavec Kračmanov (1882 – 1883), P. Budmani (1883 – 1907), T. Maretić (1907 – 1938), S. Musulin (1947 – 1969), S. Pavešić (1967 –1975). Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Belostenec, I. (1740). *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium*. Zagreb
- Bratulić, J. i Damjanović, S. (2005). *Hrvatska pisana kultura, 1. izdanje*. Zagreb: Veda.
- Bratulić, J. (2011). O hrvatskom identitetu, neposredno. U: R. Horvat (ur.), *Hrvatski identitet Matice Hrvatske* (str. 9-24). Zagreb: Matica hrvatska.
- Brozović, D. (1978). Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. U: A. Flaker i K. Pranjić (ur.), *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu* (str. 9-83). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta, Sveučilišna naklada Liber.
- Brozović, D. (1986). Deset teza o hrvatskome jeziku. U: S. Babić, *Hrvatski jezik u političkom vrtilogu* (str. 271-283). Zagreb: Matica hrvatska.
- Della Bella, A. (1728). *Dizionario italiano, latino, illirico*. Venecija
- Dragić, M. (2009). Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju. U: *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* (str. 21-44). Split: Filozofski fakultet.
- Frančić, A. (2010). Hrvatski jezik u 17. i 18. stoljeću. U: K. Mićanović (ur.), *Zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole* (str. 29-47). Zagreb: Institut za hrvatski jezik.
- Kapetanović, A. (2011). Čakavski hrvatski književni jezik. U: A. Bičanić (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika, 2. KNJIGA: 16. STOLJEĆE* (str. 77-125). Zagreb: Croatica.
- Kašić, B. (1599). *Manuskript bez naslova (hrvatsko (čakavsko)-talijanski rječnik)*. Rim
- Katičić, R. (2011). Hrvatski jezik na pragu novovjekovlja. U: A. Bičanić (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika, 2. KNJIGA: 16. STOLJEĆE* (str. 9-51). Zagreb: Croatica.
- Matasović, R. (2011). Hrvatski jezik i drugi europski jezici u 16. stoljeću. U: A. Bičanić (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika, 2. KNJIGA: 16. STOLJEĆE* (str. 461-483). Zagreb: Croatica.
- Mikalja, J. (1649). *Blago jezika slovinskoga*. Rim

- Moguš, Milan (1993). *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Moguš, M. (2001). *Rječnik Marulićeve Judite*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Samardžija, M. (2011). Hrvatski leksik i leksikografija. U: A. Bičanić (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika, 2. KNJIGA: 16. STOLJEĆE* (str. 441-461). Zagreb: Croatica.
- Samardžija, M. (2019). *Hrvatska leksikografija: Od početaka do kraja XX. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Stulli, J. (1806). *Rječosložje iliričko-italijansko-latinsko*. Dubrovnik
- Jojić, Lj. (ur.) (2015). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga
- Vince, Z. (1990). *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Vončina, J. (1988). *Jezična baština*. Split: Književni krug.
- Vončina, J. (1993). Jezik renesansne hrvatske književnosti. *Croatica*, 23/24 (37-38-39) (str. 411-422). Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/214559>
- Vrančić, F. (1595). *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae cum vocabulis Dalmaticis quae Ungari sibi usurparunt*. Venecija

Mrežne stranice

- Gradska knjižnica Marko Marulić. <https://gkmm.hr/> Pristupljeno: 3. lipnja 2024.
- Hrvatska enciklopedija. <https://enciklopedija.hr/> Pristupljeno: 20. svibnja 2024.
- Institut za hrvatski jezik. <http://ihjj.hr/> Pristupljeno: 5. svibnja 2024.
- Književni krug Split „Marulianum“. <https://marulianum.knjizevni-krug.hr/> Pristupljeno: 7. svibnja 2024.
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://www.lzmk.hr/> Pristupljeno: 5. svibnja 2024.
- Portal Hrvatske rječničke baštine. <http://croqip.ffzg.hr/> Pristupljeno: 3. lipnja 2024.
- Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. <https://kajkavski.hr/> Pristupljeno: 3. lipnja 2024.
- Zakon o hrvatskom jeziku, NN 16/2024. (2024). Narodne novine.

Sažetak

U 16. stoljeću jezični je razvoj hrvatskoga jezika dosta miran unatoč burnim društveno-političkim mijenama koje su prouzrokovale seobe pučanstva. Unatoč migracijama, ratovima i uništavanjima, hrvatska pismenost i književnost ostale su postojane. Kao središnja figura 16. stoljeća djelovao je Marko Marulić (1450. – 1524.), kojega se smatra ocem hrvatske književnosti. Autor je brojnih poznatih djela poput *Molitve suprotive Turkom*, a kruna njegova stvaranja je biblijski ep *Judita* napisan u šest pjevanja splitskom čakavštinom te spjevan dvostruko rimovanim dvanaestercima.

U ovom radu uspoređuju se leksemi iz Marulićeve *Judite* popisani u opsežnom korpusu *Rječnika Marulićeve Judite* autora Milana Moguša (2001.) s onima iz suvremenoga *Velikoga rječnika hrvatskoga standardnog jezika* (Školska knjiga, 2015). Provjerava se rabe li se leksemi iz vremena nastanka Marulićeve *Judite* i danas u suvremenom hrvatskom jeziku te postoje li kakvi značenjski pomaci u odnosu na njihovo značenje zabilježeno u 16. stoljeću. Također se pokazuje sloj Marulićevih leksema koji više ne postoje u suvremenom jeziku, ali su potvrđeni u starijim hrvatskim rječnicima te uz njih i sloj leksema kojima se potvrđuje tronarječnost Marulićeva teksta.

Ključne riječi: 16. stoljeće, Marko Marulić, *Judita*, leksemi, tronarječnost

Lexicon of *Judita* by Marko Marulić from a Contemporary Perspective

Abstract

In the 16th century, the linguistic development of the Croatian language was relatively stable despite the turbulent socio-political changes caused by population migrations. Despite migrations, wars, and destructions, Croatian literacy and literature remained steadfast. The central figure of the 16th century was Marko Marulić (1450-1524), who is considered the father of Croatian literature. He authored numerous well-known works such as *Molitva suprotiva Turkom*, with the pinnacle of his creation being the biblical epic *Judita* written in six cantos in the Split dialect of Chakavian and composed in double-rhymed dodecasyllables.

In this paper, lexemes from *Judita* by Marko Marulić listed in the extensive corpus of *Dictionary of Marulić's Judita (Rječnik Marulićeve Judite)* by Milan Moguš (2001) are compared with those in the contemporary *Great Dictionary of the Croatian Standard Language (Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika)*. The paper examines whether the lexemes from the time of Marulić's *Judita* are still used in contemporary Croatian language and whether there are any semantic shifts in relation to their meanings recorded in the 16th century. It also identifies the layer of Marulić's lexemes that no longer exist in the contemporary language but are confirmed in older Croatian dictionaries.

Keywords: 16th century, Marko Marulić, *Judita*, lexemes, tridialectism

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja **Marija Bandić**, pristupnica za stjecanje zvanja **magistrice primarnoga obrazovanja**, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 10. srpnja 2024.

Potpis:

Manja Bandić

**Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)**

Student/Studentica: Marija Bandić

Naslov rada: Leksik Marulićeve *Judite* iz suvremenoga motrišta

Znanstveno područje i polje: humanistične znanosti, filologija

Vrsta rada: diplomski rad

Mentor/ica rada (akad. stupanj i zvanje, ime i prezime): doc. dr. sc. Anđela Milinović Hrga

Komentor/ica rada (akad. stupanj i zvanje, ime i prezime): /

Članovi povjerenstva (akad. stupanj i zvanje, ime i prezime): izv. prof. dr. sc. Gordana Laco, izv. prof. dr. sc. Ivana Odža, doc. dr. sc. Anđela Milinović Hrga

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor(autorica) predanog ocjenskog rada (završnog(diplomskog)/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti* (NN br. 119/22)).

Split, 10. srpnja 2024.

Potpis studenta/studentice:

Marija Bandić

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.